

บรรณานุกรม

หลักฐานชั้นต้น

1. เอกสารที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

ศิลปากร, กรม. หอสมุดควชิรญาณ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จศ. 1144 (พ.ศ. 2325) เลขที่ 7 สำเนาสุกอักษร เมืองเวียงจันทน์ เรื่องขอราชการ เมืองเวียงจันทน์.

_____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จศ. 1153-1172 (พ.ศ. 2335-2353) เรื่อง เสกเจ้าประเทศราชออกไปครองเมืองต่าง ๆ มีเมืองหลวงพระบาง เป็นต้น

_____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 เลขที่ 1/1 สุกอักษร เจ้าพระยาจักรีถึงเจ้าประเทศราชวาควยหม่อมเหม็นกับพวกเป็นกบฏ.

๙ _____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1188 (พ.ศ. 2369) เลขที่ 1 คำให้การผู้ถือหนังสือไปทรวราชการที่เมืองนางรองว่า เมืองเวียงจันทน์ยกกองทัพมากวาดต้อนอพยพครอบครัวเมืองนครราชสีมาไป ราษฎรแขวงเมืองนางรองตื่นตกใจอพยพหนีเข้าป่า.

_____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1188 (พ.ศ. 2369) เลขที่ 19 หนังสือพระยาปลัดเมืองนครราชสีมา ให้ขุนโอรุถือบอกลงมาถึงค่ายหลวง ขุนโอรุกลับไปโคราช.

_____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1189 (พ.ศ. 2370) เลขที่ 10 จดหมายเหตุเรื่องราชการทัพเวียงจันทน์

_____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1189 (พ.ศ. 2370) เล่ม 11 ค. คัดใบ บอกรัชกาลที่ 3.

* ศิลปากร, กรม. ห้องสมุดควชิรญาณ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1190 (พ.ศ. 2371)
 เล่มที่ 8 เรื่องบัญชีรายชื่อเจ้าเมืองต่าง ๆ ที่เป็นหัวเมืองขึ้น (จดหมายเหตุ
 รายชื่อเจ้าเมืองลาวเขมร).

————. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1193 (พ.ศ. 2374) เล่มที่ 3 ไบบอก
 พระยาสระบุรี บอกรายงานออกพันนายเวรขอให้นำขึ้นกราบเรียนลูกขุน ณ
 ศาลหลวงไทรราช คอยพระยานครราชสีมา นำส่งชาวปลุกนาปรัง จำนวน
 เกณฑ์ลงมาส่งถึงเมืองสระบุรี.

————. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1194 (พ.ศ. 2375) เล่มที่ 9 หนังสือ
 พระยามรงค์เคชะเมืองนครราชสีมา เรื่องมัดส่งปืนซึ่งเบิกไปใช้ราชการปราบ
 ขบถที่เวียงจันทน์.

————. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1194 (พ.ศ. 2375) เล่มที่ 19 ไบบอก
 เมืองนครราชสีมา เรื่องให้หลวงสุนทรประเสริฐนำช่าง หนอระมาต
 ผลเร็ว ลงมาส่งกรุงเทพ ฯ.

————. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1194 (พ.ศ. 2375) เล่มที่ 22 ไบบอก
 เมืองนครราชสีมาส่งทองคำและเงินส่วย.

————. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1195 (พ.ศ. 2376) เล่มที่ 15 ไบบอก
 เมืองนครราชสีมาส่งน้ำรั้วส่วยเมืองหนองหาร.

————. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1196 (พ.ศ. 2377) เล่มที่ 27 ไบบอก
 เมืองนครราชสีมา ส่งทองคำส่วย.

————. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1198 (พ.ศ. 2379) เล่มที่ 4 สารตรา
 เจ้าพระยาจักรี เรื่องตั้งให้อุปฮาดเมืองร้อยเอ็จเป็นที่พระรัตนวงศา ฯ.

ศิลปากร, กรม. ห้องสมุดควชิรญาณ จดหมายเทศุ์รัชกาลที่ 3 จศ. 1198 (พ.ศ. 2379) เลขที่ 17 ร่างตรา (เจ้าพระยาจักรี) ให้พระภักคิ์นุชิตกรมการเมืองนคร-
ราชสีมา บอกให้เมืองชนบทส่งส่วยทองคำผุย.

—————. จดหมายเทศุ์รัชกาลที่ 3 จศ. 1198 (พ.ศ. 2379) เลขที่ 19 ร่างตรา
ถึงพระยาภักคิ์นุชิต กรมการเมืองนครราชสีมาทอบส่วยทองเมืองชัยภูมิและกอง
ขุนอินอุไร.

—————. จดหมายเทศุ์รัชกาลที่ 3 จศ. 1199 (พ.ศ. 2380) เลขที่ 30 ใบบอก
เมืองสระบุรี ส่งผลเร็วส่วยเมืองศรีทันคร.

—————. จดหมายเทศุ์รัชกาลที่ 3 จศ. 1199 (พ.ศ. 2380) เลขที่ 48 ใบบอก
เมืองนครราชสีมาเรื่องส่งเงินกานา.

—————. จดหมายเทศุ์รัชกาลที่ 3 จศ. 1200 (พ.ศ. 2381) เลขที่ 18 ร่างตรา
ถึงผู้วาราชการ เมืองต่าง ๆ เรื่องเกณฑ์เครื่องราชบรรณาการไปจ้กกองทัพกรุง
ปักกิ่ง.

—————. จดหมายเทศุ์รัชกาลที่ 3 จศ. 1200 (พ.ศ. 2381) เลขที่ 40 ใบบอก
เมืองนครราชสีมา บอกส่งทองคำส่วยเมืองไชยภูมิ.

—————. จดหมายเทศุ์รัชกาลที่ 3 จศ. 1202 (พ.ศ. 2383) เลขที่ 63 หางว่าว
เมืองปักธงไชย เรื่องจำนวนเลขตกค้างอยู่ตามหัวเมืองอื่น.

—————. จดหมายเทศุ์รัชกาลที่ 3 จศ. 1202 (พ.ศ. 2383) เลขที่ 1 คำให้การ
เรื่องทำตะกรุดเสกน้ำมันค้ให้ราษฎรนิยม.

—————. จดหมายเทศุ์รัชกาลที่ 3 จศ. 1202 (พ.ศ. 2383) เลขที่ 173 สารตรา
เจ้าพระยาจักรีถึงพระยาปลัดผู้วาราชการเมืองนครราชสีมา ทอบเรื่องกระสุน
ปืนขึ้นไปไว้นครราชสีมา.

ศิลปากร, กรม. ห้องสมุดวชิรญาณ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1203 (พ.ศ. 2384)
เลขที่ 60 ไบบอกเมืองนครราชสีมาขอให้หลวงราชวงษ์ไปเป็นเจ้าเมืองจตุรัส.

—————. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1204 (พ.ศ. 2385) เลขที่ 44 ไบบอก
เจ้าพระยาเก่าแห่งสงคราม ฯ เจ้าพระยานครราชสีมาให้หลวงศรีราชา ฯ
คุมทัพหมื่นจงเป็นผู้รอนโคกทองคำใหญ่ กับทองคำเมืองปักธงชัย เมืองชัยภูมิ
เมืองภูเขียว และเมืองจตุรัส ส่งลงมาทูลเกล้า ฯ ถวาย.

—————. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1204 (พ.ศ. 2385) เลขที่ 57 ไบบอก
เมืองนครราชสีมา เรื่องส่งทองคำช่วยเมืองบ้านหันจมรงค์.

—————. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1205 (พ.ศ. 2386) เลขที่ 26 ฝ่าตรา
เจ้าพระยาจักรีทอมเจ้าพระยานครราชสีมาด้วยส่งต้นหนังสือเมืองอุบล ฯ และ
เมืองเขมรให้ขุนสิทธิศักดิ์กาญจน์ไปสืบราชการลงมา.

—————. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1205 (พ.ศ. 2386) เลขที่ 81 ไบบอก
เมืองอุบลราชธานี เรื่อง ผลเร็ว น้ำรัก งานช่าง ส่งลงมาทูลเกล้าถวาย.

—————. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1206 (พ.ศ. 2387) เลขที่ 40 หนังสือ
หลวงกำจรใจราชอุบลถึงเมืองนครราชสีมา เรื่องสืบราชการเมืองอุบล เมือง
เขมราช.

—————. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1206 (พ.ศ. 2387) เลขที่ 42 ไบบอก
เมืองนครราชสีมา รายงานนำฝนตกขาว.

—————. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จศ. 1219 (พ.ศ. 2400) เลขที่ 58 จดหมายเหตุ
ถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์ เรื่องเมืองอัครป้อมไม่เสียช่วย.

ศิลปากร, กรม. ห้องสมุดวชิรญาณ จดหมายเทศรัชกาลที่ 4 จศ. 1221 (พ.ศ. 2402) เลขที่ 78 สารตราถึงเมืองนครราชสีมา เรื่องให้เกณฑ์เลขเมืองนครราชสีมาและเมืองขึ้นไปทำพระราชวังที่เมืองลพบุรี.

—————. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4 จศ. 1222 (พ.ศ. 2403) เลขที่ 132 สารตราถึงพระยานนครราชสีมา เรื่องให้หาผู้ขุดให้หลวงเทพ ฯ ปันรูปช้างเผือก.

—————. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4 จศ. 1223 (พ.ศ. 2404) เลขที่ 177 สารตราถึงเจ้าพระยานนครราชสีมา เรื่องนาและการเก็บค่านา.

ศิลปากร, กรม. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงกลาโหม ที่ ก. 13. 2/10 ความเห็นจัดการทหารมณฑลอุดร, 29 พฤษภาคม รศ. 111 (พ.ศ. 2435).

—————. เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงกลาโหม ที่ ก. 13. 2/11 เรื่องจัดการทหารหัวเมือง, 24 มกราคม - 25 พฤศจิกายน รศ. 111 (พ.ศ. 2435).

—————. เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงกลาโหม ที่ ก. 13. 2/14 เรื่องจัดการทหารมณฑลต่าง ๆ, 28 มกราคม รศ. 114-8 ตุลาคม รศ. 119 (พ.ศ. 2438-2443).

—————. เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงกลาโหม ที่ ก. 99/2 ความเห็นหลวงศัลยแพทย์เรื่องจัดการทหาร รศ. 112, 14 เมษายน - 6 พฤษภาคม รศ. 112 (พ.ศ. 2436).

—————. เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงการต่างประเทศ ที่ ต. 1/5 เรื่องเกี่ยวกับแบบปืน, 24 เมษายน 28 พฤศจิกายน รศ. 110 (พ.ศ. 2434).

- ศิลปากร, กรม. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงการต่างประเทศ ที่ ต. 2. 12/4 เรื่องหมอแฟรงเฟอ์เตอร์ขออนุญาตทำการเพาะปลูกกาแฟแขวงเมืองนครราชสีมา, 18 ธันวาคม - 5 มกราคม รศ. 110 (พ.ศ. 2434).
- . เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงการต่างประเทศ ที่ ต. 3/15 หนังสือราชการโต้ตอบกับกงสุลฝรั่งเศส, 10-12 กรกฎาคม รศ. 112 (พ.ศ. 2436).
- . เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงการต่างประเทศ ที่ ต. 2. 12/25 ฝรั่งเศสขอตั้งเขตคัมกลันน้ำสุรา, 15 มกราคม รศ. 122-29 พฤษภาคม รศ. 123 (พ.ศ. 2446-2447).
- . เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงการต่างประเทศ ที่ ต. 16/4 ฝรั่งเศสและอังกฤษขอเข้าเรือรบเข้ามากรุงเทพฯ, 14-16 กุมภาพันธ์ รศ. 115 (พ.ศ. 2439).
- . เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 2. 3/4 เรื่อง จัดการ

{	ตั้ง	ข้าหลวงหัวเมืองลาว [และแบบจัดตำแหน่งข้าหลวง]
	ส่ง	
	เปลี่ยน	
- * ————. เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 2. 5/3 ตั้งชื่ออำเภอและเมือง, 1 สิงหาคม รศ. 120-15 สิงหาคม รศ. 128 (พ.ศ. 2444-2452).
- * ————. เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 2. 14/14 พระพรหมภาบาลออกไปตรวจราชการมณฑลนครราชสีมา.

- * ศิลปากร, กรม. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 เพิ่มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 2. 14/16 รายงานมณฑลนครราชสีมา, 8 กุมภาพันธ์ รศ. 120-30 กรกฎาคม รศ. 128 (พ.ศ. 2444-2452).
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 เพิ่มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 2. 14/18 รายงานหลวงมราชจางงไปตรวจราชการมณฑลนครราชสีมา, 27 กรกฎาคม รศ. 112 (พ.ศ. 2436).
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 เพิ่มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 2. 14/20 พระยาราชเสนาตรวจราชการมณฑลนครราชสีมา, 1 มีนาคม รศ. 126-12 พฤษภาคม รศ. 127 (พ.ศ. 2450-2451).
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 เพิ่มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 2. 18/9 ฟื้นฟู.
- * _____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 เพิ่มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 2. 25/38 ราษฎรมณฑลอีสานและปราจีน อพยพไปอยู่เมืองนครราชสีมา, 2-4 กันยายน รศ. 122 (พ.ศ. 2446).
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 เพิ่มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 1/2 เบ็ดเตล็ดเรื่องต่าง ๆ, 20 กรกฎาคม รศ. 109-4 ธันวาคม รศ. 111 (พ.ศ. 2433-2435).
- * _____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 เพิ่มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 2/2 ปักปันทองที่.
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 เพิ่มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 2/173 เรื่องจะย้ายกรมขุนสรรพลสิทธิ์มาว่าการ เมืองนครราชสีมา และย้ายพระยาสุนทรบุรีแทนกรมสรรพลสิทธิ์ และจะย้ายพระราชโยธาเทพ, 22 พฤศจิกายน - 3 ธันวาคม รศ. 118 (พ.ศ. 2442).

ศิลปากร, กรม. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวง-
มหาดไทย ที่ ม. 2. 3/34 ตั้งและย้ายตำแหน่งข้าราชการหัวเมืองมณฑล
นครราชสีมา, 19 ตุลาคม - 31 มีนาคม รศ. 114 (พ.ศ. 2438).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 2. 3/41
ขอหมื่นอินทร์เสนาไปเป็นข้าหลวงช่วยเมืองนครราชสีมา, 21 มีนาคม รศ.
114-14 กุมภาพันธ์ รศ. 116 (พ.ศ. 2438-2440).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 2. 3/192
ตั้ง มร. ทิลมองค์เป็นข้าหลวงพิเศษมณฑลนครราชสีมา.

* _____. เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 2. 25/45
เรื่องราษฎรมณฑลบุรีราอพยพเข้ามาอยู่ในมณฑลนครราชสีมา, 13 กรกฎาคม
รศ. 126-10 สิงหาคม รศ. 129 (พ.ศ. 2450-2453).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 18. 4/7
เรื่องจัดโคหลวงเมืองนครราชสีมา คิดจะจัดตั้งกองพาหนะสำหรับกรมทหารที่
มณฑลนครราชสีมา, 24-31 มกราคม รศ. 121 (พ.ศ. 2445).

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 46/1
หนังสือราชการปี 109 มหาดไทยบอกข้าหลวงเมืองนครราชสีมา, 2 กันยายน
รศ. 108 - 28 มิถุนายน รศ. 111 (พ.ศ. 2432-2435).

* _____. เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 41/3 เรื่อง
กรมหมื่นสรรพสิทธิ์จัดการราชการทางเมืองนครราชสีมา, 20 กันยายน - 17
กุมภาพันธ์ รศ. 110 (พ.ศ. 2434).

* _____. เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 46/4 เรื่อง
ราชการเมืองนครราชสีมา, 5 กรกฎาคม - 21 มกราคม รศ. 111 (พ.ศ.
2435).

- * ศิลปากร, กรม. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 46/6 รายงานการจัดราชการและก่อสร้างมณฑลนครราชสีมา, 11 มิถุนายน รศ. 112-19 มกราคม รศ. 119 (พ.ศ. 2436-2443).
- . เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 46/7 เรื่อง กรมหมื่นสรรพลัทธเสด็จขึ้นไปเมืองนครราชสีมา รศ. 112 และพระหลวงกรมราชราษฎรออกเงินทูลเกล้า ฯ ถวายในการแผ่นดิน, 15 กรกฎาคม รศ. 112-11 มิถุนายน รศ. 116 (พ.ศ. 2436-2440).
- * —————. เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 46/8 เรื่อง เบ็ดเสร็จราชการมณฑลนครราชสีมา พระไกรสิงหนาทหนีไปอยู่ฝั่งซ้าย, 20 กันยายน รศ. 112-30 พฤศจิกายน รศ. 119 (พ.ศ. 2436-2443).
- * —————. เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 46/9 เรื่อง ตราลับถึงข้าหลวงเมืองนครราชสีมาให้คอยสืบสวนคฤหาสน์การปกครองการ เชมรเมืองต่าง ๆ, 12 ธันวาคม รศ. 112 (พ.ศ. 2436).
- * —————. เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 46/10 รายงานจัดการต่าง ๆ ทางมณฑลนครราชสีมา, 20 มกราคม รศ. 112-2 กรกฎาคม รศ. 118 (พ.ศ. 2436-2442).
- . เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 46/11 ข้าหลวงนครราชสีมา มีบอกว่า พระเสนาสงครามเมืองพุทไธสงถึงแก่กรรมขอ รั้งหีบศิลาหน้าเพลิง, 25 มิถุนายน - 16 กรกฎาคม รศ. 113 (พ.ศ. 2437).
- . เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 46/12 เรื่อง พระยากำแหงสงครามมาเมืองนครราชสีมา, 23 กุมภาพันธ์ รศ. 113-20 เมษายน รศ. 114 (พ.ศ. 2437-2438).

ศิลปากร, กรม. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 เพิ่มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 46/13 เรื่องพระยาประสิทธิ์ศัลยการ เสนอความขอมุขที่รับราชการและเงินเข้าส่วยแยก, 18 พฤศจิกายน - 4 มิถุนายน รศ. 114 (พ.ศ. 2438).

—————. เอกสารรัชกาลที่ 5 เพิ่มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 46/14 ข้าราชการกรมถวายมังกมลาไปรับราชการในมณฑลนครราชสีมา, 7 เมษายน-22 สิงหาคม รศ. 118 (พ.ศ. 2442).

—————. เอกสารรัชกาลที่ 5 เพิ่มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 62/171 เรื่องฝรั่งเศษขอให้ไต่สวน เรื่องข้าหลวงเมืองนครราชสีมาจับตัวหลวงศรีเคชะไปจำขัง.

—————. เอกสารรัชกาลที่ 5 เพิ่มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 62/189 เรื่องให้ข้าหลวงเทศาภิบาลนครราชสีมาไต่สวนคนลาวชาวเมืองพุทไธสงสมัครเข้ากับฝรั่งเศษ.

—————. เอกสารรัชกาลที่ 5 เพิ่มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 62/196 เรื่องพระยากำแหงสงครามได้ไต่คอบกับไวกองสุลฝรั่งเศษเรื่องนายคี่อ้างว่าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศษและมีผู้ร้ายมาลักจักอ้อยของนายคี่ไป ฯ.

—————. เอกสารรัชกาลที่ 5 เพิ่มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 62/197 เรื่องฝรั่งเศษร้อยว่า นายฮก นายคุ่น นายฉิ่ง เป็นคนในบังคับซึ่งถูกขังไว้ที่เมืองบุรีรัมย์ ฯ.

—————. เอกสารรัชกาลที่ 5 เพิ่มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 99/6 เรื่องราชการจรเบ็ดเสร็จในกระทรวงมหาดไทย, 15 สิงหาคม รศ. 108-11 กรกฎาคม รศ. 111 (พ.ศ. 2432-2435).

ศิลปากร, กรม. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 เพิ่มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 99/8 หนังสือราชการปี 110 เรื่องจัดราชการในกระทรวงมหาดไทย.

—————. เอกสารรัชกาลที่ 5 เพิ่มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 99/15 เรื่องเสียบึงอาหารยานพาหนะสำหรับส่งกองทัพ, 20 เมษายน รศ. 112-25 กรกฎาคม รศ. 113 (พ.ศ. 2436-2437).

—————. เอกสารรัชกาลที่ 5-8 เพิ่มเอกสารส่วนพระองค์สมเด็จพระยาคำรง ราชานุภาพ ที่ สบ. 2. 52/16 พระยากำแหงสงคราม, 14-18 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2462.

—————. เอกสารรัชกาลที่ 5 เพิ่มเอกสารส่วนพระองค์สมเด็จพระยาคำรง ราชานุภาพ ที่ สบ. 2. 56/40 คอมนัญหาทางโบราณคดีของสยามสมาคม เรื่องอธิบายชื่อเมืองในภาคอีสาน, 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2481-3 มกราคม พ.ศ. 2481.

มหาดไทย, กระทรวง. ห้องสมุดสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ รายงานการประชุมเทศบาลรัตนโกสินทรศก 116.

2. เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

กฎหมายตราสามดวง. เล่ม 1. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2505.

"ความเห็นที่จะจัดการศึกษาของกระทรวงธรรมการ." พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการ ในรัชกาลที่ 5 และ 6 กับเรื่องประกอบ. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 17 มีนาคม 2507. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2507.

จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์รัชกาลที่ 5.

พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2516.

มหาดไทย, กระทรวง. พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ที่เกี่ยวกับภารกิจของกระทรวงมหาดไทย. 2 เล่ม. พระนคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่นกรมการปกครอง, 2513.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี. ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาคที่ 4 พระราชทานสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย พระราชทานเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี เสนาบดีจตุสดมภ์กรมท่า. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2512.

หลักฐานชั้นสอง

1. หนังสือ

ควอวิช เวลส์. การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, แปลโดย กาญจนี สมเกียรติกุล และ ยุพา ชุมจันทร์. พระนคร : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519.

จดหมายเหตุนครราชสีมา. พิมพ์ลงของขุนเจ้าพระยานครราชสีมา (ปิ่น ณ ราชสีมา) และเจ้าพระยานครราชสีมา (ทองอินทร์ ณ ราชสีมา) วันที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2497 [ม.ป.ท., ม.ป.ป.].

เจริญราชชน (มื่น เลาดเศรษฐ์), พระยา. คำให้การชาวกรุงเก่า. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, 2457.

คำรกราชานุกาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. เที่ยวตามทางรถไฟ.

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงกำจรนิติสาร ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม
วันที่ 30 เมษายน 2498. พระนคร : โรงพิมพ์ที่รณสาร, 2498.

————. นิทานโบราณคดี. ๓๓๖ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองวัฒนา, 2514.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. 27 เจ้าพระยา (ฉบับพิสดาร). พระนคร : โรงพิมพ์แพรงการ
ช่าง, 2510.

ค. [ตรี] อมาตยกุล. ของดีในประวัติศาสตร์และโบราณคดี. ๓๓๖ : โรงพิมพ์รุ่ง-
วัฒนา, 2513.

เติม วิชาคพจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. 2 เล่ม. พระนคร : โรงพิมพ์สมาคม
สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2513.

เติม สิ่งหัตถ์. ฝั่งขวามแม่น้ำโขง. 2 เล่ม. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์,
2499.

นริศรานุกิจวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า และ คำรกราชานุกาพ, สมเด็จพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. สาส์นสมเด็จพระ. พระนคร : โรงพิมพ์
อักษรสัมพันธ์, 2499.

ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี และประกาศราชบัณฑิตยสถาน เรื่องกำหนดชื่อทวีป ประเทศ
เมืองหลวง มหาสมุทร ทะเล และเกาะ และเรื่องการเขียนชื่อจังหวัด เขต
อำเภอและกิ่งอำเภอ. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี,
2520.

ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ. ภาคที่ 1 และ 2. พระนคร : โรงพิมพ์อักษร
สัมพันธ์, 2506.

ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ. เล่ม 2. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์,
2507.

ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ. เล่ม 9. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์,
2508.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 70. เล่ม 43. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว,
2513.

ประสิทธิ์ กาพย์กลอน. ภาษากับวัฒนธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์ไทย-
วัฒนาพานิช, 2510.

ผู้ว่าราชการจังหวัดและคณะ กรมการจังหวัดนครราชสีมา. จังหวัดนครราชสีมา.
ที่ระลึกในงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ พ.ศ. 2500. [ม.ป.ท., ม.ป.ป.].

พงศาวดารเหนือ. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกโท พระยาขจรรัตนบดี
(เสงี่ยม สิงหละกะ) ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส ปีมะแม พ.ศ. 2474.
พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2474.

พระเทพรัตนโมหี (แก้ว กนฺโต ภาโส). อุรังคินิทาน. พิมพ์ครั้งที่ 8. พระนคร :
โรงพิมพ์เชื้องอักษร, 2512.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3. เล่ม 1. พระนคร : โรงพิมพ์
คุรุสภา, 2504.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง
ราชานุภาพ ทรงนิพนธ์พระอธิบายประกอบภาคจบ. พระนคร : โรงพิมพ์
อักษรสัมพันธ์, 2505.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับ พระจักรพรรดิพงศ์ (จาก). พระนคร : โรงพิมพ์อักษรบริวาร, 2507.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน. นครหลวง
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โพธิ์สามต้นการพิมพ์, 2515.

พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน.
พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2507.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. พระนคร : โรงพิมพ์ศิwap, 2511.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. บริษัทห้างสรรพสินค้า บริษัทสยามกลการ
จำกัด และลูกหลานเหลนในตระกูลพระประภา พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุ
ศพคุณพ่อไถลง พระประภา. พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิwap, 2511.

พระวิโรจน์รัตโนบล และคณะ. ประวัติเมืองอุบลราชธานีและประวัติทุ่งศรีเมือง.
พระนคร : กรุงสยามการพิมพ์, 2513.

เพชรปानी, ทระยา. จดหมายเหตุเรื่องมณฑลนครราชสีมา พ.ศ. 2467. พระนคร :
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2468.

ไพฑูรย์ มีกุล. การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร : โรงพิมพ์เฟื่องอักษร, 2517.

ไพโรจน์ เกษเม่นกิจ. เอกสารครอว์ฟอร์ด. นครหลวงกรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
การศาสนา, 2518.

ฟรานซิส คริปส์. สภาพ้อลาน. แปลโดย คุลจันท์. พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด
ศิwap, 2514.

มานิต วัลลิโภคม. นำเที่ยวพินายและโบราณสถานในจังหวัดนครราชสีมา. พระนคร :
ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิลพร, 2502.

รอง ศยามานนท์, คำเนียร เลขะกุล และ วิลาสวงศ์ นพรัตน์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย
กรุงศรีอยุธยาแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถึงแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
มหาราช. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2515.

ว. ประมวลวิทย์ [นามแฝง]. ในราชสำนักพระนารายณ์. พระนคร : โรงพิมพ์อักษร
บริการ, 2505.

สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. อีสานในสมัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง
สรรพสิทธิประสงค์ ทรงดำรงตำแหน่งข้าหลวงต่างพระองค์. พิมพ์เนื่องใน
งานพระราชทานเพลิงศพนายเดิม วิภาคพจนกิจ ณ ฼าปนสถานวัดสระเกษ
19 มิถุนายน 2514. พระนคร . โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย,
2514.

สังฆราชपालเลอแก้วซ์. เล่าเรื่องเมืองไทย แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร :
โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2506.

สุจริต ถาวรสุข. คดีพระยอดเมืองขวางเจ้าเมืองคำมวน. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2519.

อุทัย เทพสิทธิ์า. ความเป็นมาของไทย-ลาว. พระนคร : โรงพิมพ์สาส์นสวรรค์,
2509.

2. บทความ

มหาวิไชย (จัน), ขุน. "ไปเที่ยวหัวเมืองลาวตะวันออก." วชิรญาณ 15 (เมษายน-
กันยายน ร.ศ. 115) : 2543-2554.

มหาวิทยาลัย (จีน), ชุน. "ลัทธิธรรมนิยมลาวชาวตะวันออกเฉียงเหนือ." วชิรญาณ 15 (เมษายน-กันยายน รศ. 115) : 2518-2542.

ศรีภัทร วัลลิโภคม. "อีสานระหว่างพุทธศตวรรษ 12-16." วารสารเมืองโบราณ 3 (ตุลาคม-พฤศจิกายน, 2519) : 34-56.

อนุวิทย์ เจริญสุขกุล. "การศึกษาสถาปัตยกรรมสมัยลพบุรีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ." วารสารเมืองโบราณ 3 (ตุลาคม-พฤศจิกายน, 2519) : 62-82.

3. เอกสารอื่น ๆ

ตรี อมาตยกุล. "ประวัติศาสตร์สุโขทัย." คำบรรยายสันนาโบราณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. 2503. กรมศิลปากรรวบรวมจัดพิมพ์เนื่องในงานเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย วันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2507 [ม.ป.ท., ม.ป.ป.]

แถมสุข นุ่มนนท์. "การเจรจาทางการทูตระหว่างไทยกับอังกฤษ ค.ศ. 1900-1909." ชุมนุมบทความทางวิชาการ. ถวายพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราชิปวงศ์ประพันธ์ ในโอกาสที่พระชนมครบ 80 พรรษาบริบูรณ์ 25 สิงหาคม 2514. พระนคร : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514.

_____. "พระยาแขกเจ้าหัวเมืองคบคิขบถ รศ. 121." ชุมนุมบทความทางวิชาการ. ถวายพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราชิปวงศ์ประพันธ์ ในโอกาสที่พระชนมครบ 80 พรรษาบริบูรณ์ 25 สิงหาคม 2514. พระนคร : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514.

ประเสริฐ ณ นคร. "ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย." ผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทย
และเรื่องของเกลือ (ไม้) เค็ม. พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายบุญเรือง ณ นคร ณ เมรุวัดพระศรีมหาธาตุบางเขน วันที่ 31 ตุลาคม
พ.ศ. 2514. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2514.

ไพฑูย์ สุนทรารักษ์. "เมืองสุรินทร์." เมืองสุรินทร์. พระนคร : สมาคมชาว-
สุรินทร์ในพระนคร, 2503-2504. [ม.ป.ท., ม.ป.ป.].

ราชสีมาจารย์, พระยา. "การศึกษาของจังหวัดนครราชสีมา." การสร้างเสริมจริย-
ธรรมแก่เด็กวัยรุ่น. พระนคร : โรงพิมพ์พระนคร, 2511.

ดุสิต ลิมพะสุต. "ปัญหาเกี่ยวกับชาวนวนในประเทศไทยตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ-
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(พ.ศ. 2367-2453)." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาประวัติ
ศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.

สมใจ ไพโรจน์ธีระรัชต์. "บทบาทของประเทศมหาอำนาจตะวันตกในการสร้างทาง-
รถไฟของประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว."
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517.

สุภาภรณ์ ตัมภ์ลาภักษ์. "บทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ที่มีต่อรัฐบาล
กลางและหัวเมืองภาคใต้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต
แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.

Books

Hall, D.G.E. A History of South East Asia. New York: St. Martin's Press, 1968.

Jumsai, M.L. Manich. History of Laos. Bangkok: Aksorsasna Press, 1971.

Bunnag, Tej. The Provincial Administration of Siam 1892-1915. Bangkok: Duang Kamol, 1977.

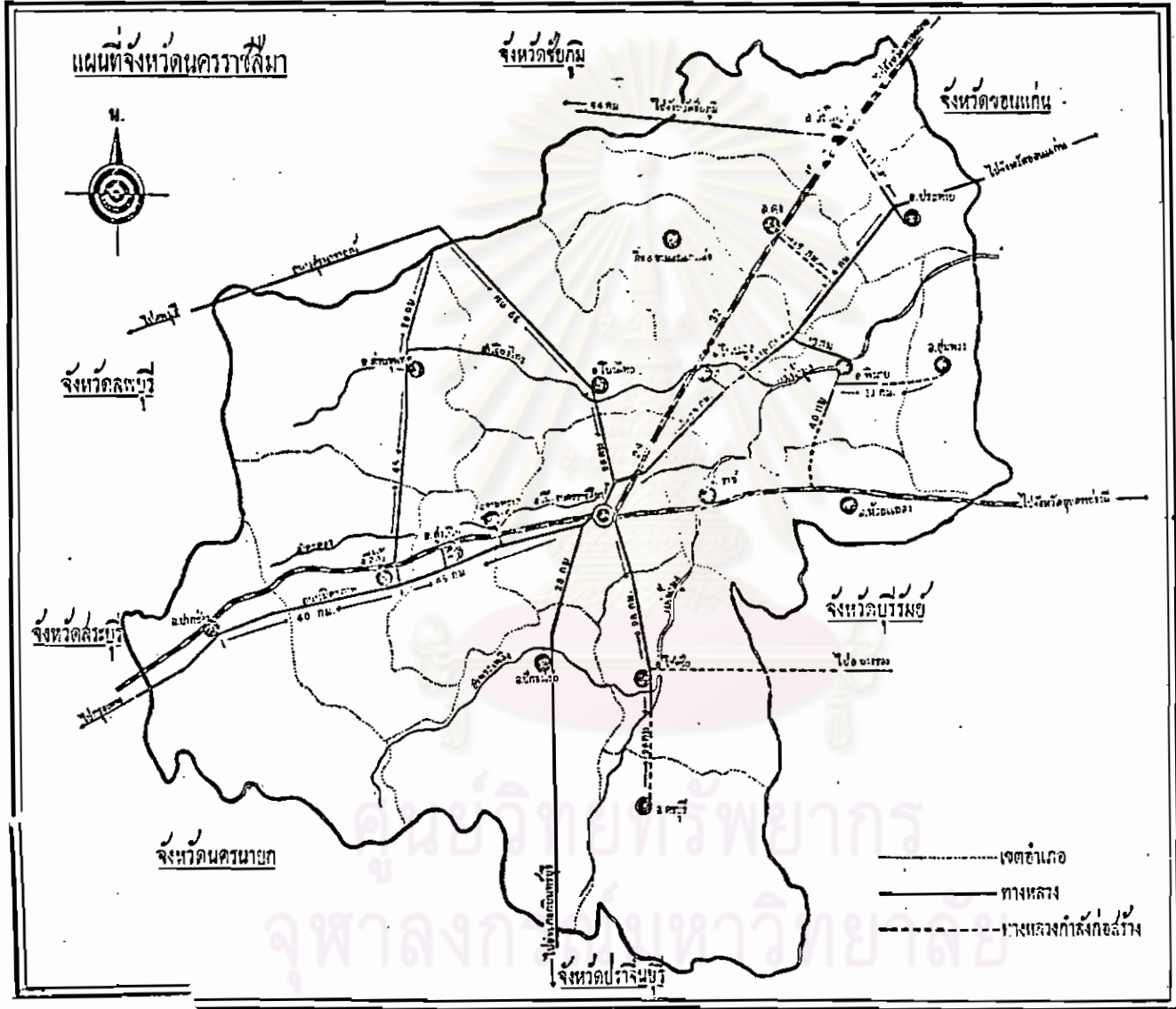

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก.

จังหวัดนครราชสีมา

จังหวัดนครราชสีมา ตั้งอยู่ตอนต้นของลำแม่น้ำมูล ในที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือราว 255 กิโลเมตร มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 19,590 ตารางกิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียงดังนี้

ทิศเหนือ	จดเขตจังหวัดชัยภูมิและขอนแก่น
ทิศใต้	จดเขตจังหวัดนครนายกและปราจีนบุรี
ทิศตะวันออก	จดเขตจังหวัดบุรีรัมย์
ทิศตะวันตก	จดเขตจังหวัดสระบุรี ลพบุรี และเพชรบูรณ์

ลักษณะพื้นที่ เป็นที่ราบสูง อยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลประมาณ 300-400 เมตร มีป่าดงและภูเขามาก รอบเนินและภูเขามักเป็นที่ราบลุ่ม บางแห่งมีน้ำขังเป็นบึง บางแห่งก็เป็นลำห้วย ภูเขาเหล่านี้เป็นที่เกิดของลำห้วยเล็ก ๆ หลายสาย เช่น ลำพระเพลิง ลำตะคอง ลำปลายมาศ เป็นต้น เทือกเขาดงพระยาเย็นเป็นทิวเขาที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นแนวทิวเขายาวกั้นภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้แยกขาดจากกันโดยสิ้นเชิง ทั้งยังเป็นสาเหตุทำให้ภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีลักษณะภูมิอากาศที่แตกต่างกันอีกด้วย

แม่น้ำที่สำคัญที่สุดของจังหวัดนครราชสีมา ก็คือ แม่น้ำมูล ซึ่งมีต้นกำเนิดมาจากภูเขาในเขตอำเภอบักธงชัย แม่น้ำมูลนี้ยังเป็นแม่น้ำสายใหญ่ที่สำคัญที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือสายหนึ่งด้วย ลำแม่น้ำมูลไหลผ่านอาณาเขตหลายจังหวัด อันได้แก่ จังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี ไหลไปบรรจบกับแม่น้ำโขงในเขตจังหวัดอุบลราชธานี นอกจากลำแม่น้ำมูลซึ่งเป็นแม่น้ำสายใหญ่ที่สำคัญที่สุดของจังหวัดนครราชสีมาแล้ว ยังมีลำน้ำต่าง ๆ ที่มีต้นกำเนิดจากภูเขา แล้วไหลแยกไปรวมกับลำแม่น้ำมูลอีกหลายสาย ดังต่อไปนี้ คือ

ลำตะคอง ต้นน้ำเกิดจากโพรงเขาใหญ่ในเทือกเขาตงพระยาเย็น ที่เรียกว่า
เขาน้ำพุ

ลำเชียงไกร ต้นน้ำเกิดจากภูเขาในตงพระยากลางที่เรียกว่า เขาเหวตาบัว

ลำพระเพลิง ต้นน้ำเกิดจากเขากำแพงและที่ซับสีค้อ น้ำซับแห่งหนึ่ง

ลำจักรราช ต้นน้ำเกิดจากทุ่งใหญ่แห่งหนึ่งซึ่งเรียกว่า ทุ่งกระเค็น

ลำปลายมาศ ต้นน้ำเกิดจากเขาบรรทัด

ลำนางรอง ต้นน้ำเกิดจากเขาใหญ่ตรงช่องตะโก

สภาพภูมิอากาศ ฤดูร้อน อากาศร้อนจัดและแห้งแล้ง บางแห่งทำการเพาะปลูก
ไม่ได้เพราะกันดารน้ำ ฤดูหนาว อากาศหนาวจัด ฝนตกไม่ทั่วถึง

การปกครอง ในปัจจุบันจังหวัดนครราชสีมาแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 19
อำเภอ กับ 2 กิ่งอำเภอ ดังนี้ คือ

อำเภอเมืองนครราชสีมา

อำเภอขามทะเลสอ

อำเภอดง

อำเภอครบุรี

อำเภอจักราช

อำเภอชุมพวง

อำเภอโชคชัย

อำเภอบัวใหญ่

อำเภอปักธงชัย

อำเภอประทาย

อำเภอปากช่อง

อำเภอด่านขุนทด

อำเภอโนนไทย (โนนลาว, สันติยะ)

อำเภอโนนสูง (โนนวัด)

อำเภอพิมาย

อำเภอสีคิ้ว

อำเภอสูงเนิน

อำเภอห้วยแถลง

อำเภอขามสะแกแสง

กิ่งอำเภอเสิงสาง ขึ้นกับอำเภอครบุรี

และกิ่งอำเภอบ้านเหลื่อม ขึ้นกับอำเภอคง

การคมนาคม นครราชสีมาเป็นจังหวัดศูนย์กลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การคมนาคมติดต่อไปมาระหว่างกรุงเทพฯ และจังหวัดอื่น ๆ ในภาคเดียวกัน ปัจจุบันนี้เป็นไปโดยสะดวก มีการคมนาคมทั้งทางรถไฟ รถยนต์ และการคมนาคมทางอากาศ

ทางรถไฟ สายตะวันออกเฉียงเหนือ เกิดออกจากสถานีรถไฟกรุงเทพฯ ถึง นครราชสีมาแล้วแยกออกเป็น 2 สาย คือสายหนองคาย เป็นเส้นทางติดต่อกับจังหวัดต่าง ๆ ทางตอนเหนือของภาค และสายอุบลราชธานี ซึ่งติดต่อกับจังหวัดต่าง ๆ ทางตอนใต้ของภาค ฉะนั้นนครราชสีมาจึงอยู่ในฐานะเป็นชุมทางรถไฟที่สำคัญยิ่งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ทางรถยนต์ ออกจากกรุงเทพฯ ด้วยเส้นทางถนนพหลโยธินเข้าสู่ถนนมิตรภาพ และจากนครราชสีมาเส้นทางคมนาคมติดต่อไปทั่วทุกจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ทางอากาศ มีสายการบินพลเรือนของบริษัท เดินอากาศไทย จำกัด บรรทุกไปรษณีย์ภัณฑ์และผู้โดยสารบินไปมาระหว่างกรุงเทพฯ - นครราชสีมา นครราชสีมา-อุบลราชธานี และนครราชสีมา-อุดรธานี เป็นประจำทุกสัปดาห์

ประชากร จากหลักฐานทางทะเบียนราษฎรเมื่อ พ.ศ. 2514 จังหวัดนครราชสีมา มีประชากรทั้งหมด 1,468,144 คน ประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวไทย จีน ลาว เขมร ภาษาที่พูดใช้ภาษาไทยภาคกลาง และภาษาถิ่น ซึ่งมีลักษณะเป็นภาษาอีสานที่คล้ายกับภาษาลาวปนภาษาไทย มีสำเนียงเฉพาะตัวซึ่งเรียกว่า "ภาษาโคราช"

อาชีพ พลเมืองส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการเกษตร มีทั้งการทำนาและเพาะปลูกพืชชนิดต่าง ๆ ที่ขึ้นได้ดีในลักษณะอากาศที่ราบสูง เช่น ปอ ข้าวโพด ฝ้าย นุ่น มันสำปะหลัง ละหุ่ง ถั่วลิสง ข้าวฟ่าง มะพร้าว ขนุน ถั่วชนิดต่าง ๆ นอกจากนี้ ยังมีการเลี้ยงสัตว์ เช่น โค กระบือ สุกร ไก่ เป็ด เป็นต้น นครราชสีมามีโรงงานอุตสาหกรรมหลายแห่ง เช่น โรงงานทอกระสอบที่จอหอ สุนเบ็น สีคิ้ว ปากช่อง โรงงานทอผ้าไหม โรงงานทำแป้งมันสำปะหลัง โรงงานทำน้ำตาลทราย โรงสี โรงเลื่อย ฯลฯ

ประเพณี ประเพณีของชาวเมืองนครราชสีมาหลายอย่างคล้ายคลึงกับของชาวจังหวัดอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ประเพณีการเล่นในงานรื่นเริงที่สำคัญและมีลักษณะเป็นศิลปะเฉพาะถิ่น คือการเล่นเพลงพื้นเมืองที่เรียกกันว่า "เพลงโคราช" มักร้องเป็นทำนองแกกกัน เช่นเดียวกับเพลงพวงมาลัยหรือเพลงฉ่อย¹

ศูนย์วิทยพัทยาการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ ประสิทธิ์ กาพย์กลอน, ภาษากับวัฒนธรรม (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2518), หน้า 52.

ภาคผนวก ข.

วินิจฉัยชื่อเมืองนครราชสีมา *

เมืองนครราชสีมา มีชื่อเป็น 2 ชื่อ แรกก่อนมาคนทั้งหลายเรียกว่า "เมืองโคราช" ทั่วไปเรียกว่า "เมืองนครราชสีมา" แต่ในทางราชการถึงเดี๋ยวนี้ก็ยังเรียกกันว่า "เมืองโคราช" เป็นพื้น เหตุไฉนจึงมีสองชื่อเช่นนั้น ฉันเคยค้นเค้าเงื่อนแต่เมื่อขึ้นไปเมืองนครราชสีมาครั้งแรก เวลานั้นไปรถไฟได้เพียงตำบลทับทิมในคลองพระยาไฟ แล้วต้องขี่ม้าต่อไป เมื่อฉันไปพักแรมที่มานสูงเนิน เขาบอกว่าในอำเภอนั้นมีเมืองโบราณอยู่ 2 เมือง ฉันจึงให้เขาพาไปดูเห็นเป็นเมืองย่อม ๆ ไม่สู้ใหญ่โตนัก แรกอปรางการด้วยศิลา และมีชื่อโบราณอย่างอื่น แสดงฝีมือว่าเป็นเมืองครั้งสมัยขอมทั้ง 2 เมือง เมืองหนึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งซ้ายลำตะคองอันเป็นลำธารมาแต่เขาใหญ่ น้ำไหลไปตกลำน้ำมูล อีกเมืองหนึ่งอยู่ทางฝั่งขวาลำตะคอง แต่ไม่ห่างไกลกันนัก เมืองทางฝั่งซ้ายเรียกชื่อว่า "เมืองเสมาร้าง" เมืองทางฝั่งขวาเรียกชื่อว่า "เมืองเก่า" สังเกตดูเครื่องหมายศาสนาคูเหมือนผู้สร้างเมืองเสมาจะถือศาสนาพราหมณ์ ผู้สร้างเมืองเก่าจะถือพระพุทธศาสนา ฉันยังจำได้ว่ามีพระนอนศิลาขนาดใหญ่อยู่ที่เมืองเก่าองค์หนึ่ง ครั้นไปถึงเมืองนครราชสีมาเห็นลักษณะเป็นเมืองฝีมือไทยสร้างเมื่อภายหลัง 2 เมืองที่กล่าวมาก่อน รู้ได้คด้วยป้อมปราการก่อด้วยอิฐ และเรือเอาแหงศิลาจำหลักจากปราสาทหินครั้งขอมมาก่อแวมกับอิฐก็มีหลายแห่ง เมื่อได้เห็นทั้ง 3 เมือง ตั้งว่ามา ฉันคิดวินิจฉัยว่า "เสมาร้าง" น่าจะมีก่อนเพื่อน เดิมเห็นจะเรียกว่า "เมืองเสมา" เมื่อตั้ง "เมืองเก่า" เพราะเหตุอันใดอันหนึ่ง ทั้งเมืองเสมา

* สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, เที่ยวตามทางรถไฟและรวมเรื่องเมืองนครราชสีมา, อนุสรณ์ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์ตรีพระพลราษฎร์บำรุง (แสง อุเทนสุต) ณ เมรุสมานุมิตร จังหวัดนครราชสีมา วันที่ 21 เมษายน 2505 (พระนคร : เอกศิลป์การพิมพ์, 2505), หน้า 201-208.

เป็นเมืองร้าง คำว่า "ร้าง" จึงติดอยู่กับชื่อเมืองเสมา เหตุใดจึงเรียกชื่ออีกเมืองหนึ่งว่า "เมืองเก่า" นั่นก็พอคิดเห็นได้เพราะคำว่า "เก่า" เป็นคู่กับ "ใหม่" ต้องมีเมืองใหม่ จึงมีเมืองเก่า แสดงความว่าเมืองเดิมตั้งอยู่ที่ตำบลสูงเนิน ครั้นสร้างเมืองนครราชสีมา เคียงขึ้นมาย้ายมาอยู่เมืองใหม่ แล้วจึงเรียกเมืองเดิมว่า "เมืองเก่า" แต่เมื่อเมืองยังอยู่ที่เมืองเก่า ต้องมีชื่อเรียกเมืองนั้นอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะจะเรียกว่า "เมืองเก่า" เมื่อยังไม่มี "เมืองใหม่" ไม่ได้ ชื่อนี้ที่ฉันคิดเห็นว่าเมื่อสร้าง "เมืองเก่า" ในสมัยขอม พวกพราหมณ์คงเอาชื่อ "เมืองโคราฆะปุระ" ในมณฑลประเทศ อันอยู่ข้างใต้ไม่ห่างกับเมืองกบิลพัสดุ์ ที่พระพุทธองค์ประทับเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์มาชานาน อย่างเดียวกับเอาชื่อเมืองอื่น ๆ ในอินเดียมาชานานในประเทศนี้อีกหลายเมือง เช่น เมืองอโยธยา และเมืองลพบุรี เป็นต้น เมืองเก่านั้นเดิมคงเรียกว่า โคราฆะปุระ อันเป็นมูลของชื่อที่เรียกเพี้ยนมาว่า เมืองโคราช ยังคิดเห็นต่อไปอีกว่า ชื่อที่เรียกเมืองใหม่ว่า "เมืองนครราชสีมา" น่าจะเอาชื่อ "เมืองโคราฆะ" กับ "เมืองเสมา" มาผสมกันประดิษฐ์เป็นชื่อ "นครราชสีมา" ด้วย ส่วนตัวเมืองนครราชสีมาเดิมนั้น ฉันพิจารณาคุณลักษณะที่สร้างกับทั้งขนาดและแผนผังทั้งรูปป้อมปราการ ละม้ายเหมือนกับเมืองนครศรีธรรมราชมาก เห็นว่าจะสร้างในสมัยเดียวกันทั้งสองเมือง แต่จะสร้างในรัชกาลไหนในกรุงศรีอยุธยา ฉันนึกว่าได้เคยเห็นในหนังสือฝรั่งแต่งแต่โบราณเรื่องหนึ่งว่า ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่เมื่อเขียนนิทานเรื่องนี้ นักเขียนหนังสือนั้นไม่ออกจึงไม่กล้ายืนยัน กล่าวได้โดยมีหลักฐานแต่ว่าสร้างก่อน พ.ศ. 2225 เพราะในเรื่องพงศาวดารมีว่าเมื่อสมเด็จพระนารายณ์สวรรคต พระเพทราชาซึ่งไคราชสมบัติ เมืองนครราชสีมา กับเมืองนครศรีธรรมราชตั้งแข็งเมือง กองทัพในกรุงออกไปตีได้ด้วยยาก เพราะมีป้อมปราการทั้ง 2 เมือง

ภาคผนวก ค.

นิทานเรื่องชายไมร่อยกชายเกวียนร่อยเล่ม *

โขนโกลหลายก่อนพุทธศตวรรษ เมื่อพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็น คัทธกุมาร
มานพหนุ่มนักแสวงหา ทองเที่ยวจร เทาทุกขแกสตัวผู้ยากไปทุกทิวสารทิศโดยมิได้คำนึงถึง
ความเหนื่อยยากแก่พระองค์เอง ช่วยใครได้มากเท่าใดก็เป็นที่สำราญพระทัยยิ่งขั้นเท่านั้น
ไม่ว่าคัทธกุมารไปถึงยังที่ใด ณ ที่นั้นความเดือดร้อนก็จะปราศจากการสิ้นทุกแห่งหน จากนั้น
คัทธกุมาร พรอมควายนายชายไมร่อยกอกับนายชายเกวียนร่อยเล่ม สองนายทหารคู่ใจ ชื่อ
ประหลาดหู ก็จะไปยังถิ่นฐานที่ตองการความช่วยเหลือต่อไป ไม่ว่าจะโดยบังเอิญ
หรือโดยตั้งใจก็ตามที่ กาลเวลาล่วงเลยถึงคราวที่คัทธกุมารจะต้องแยกทางกับสองสหาย
ทั้งสามฉานเข้ามายังนครกร่างนามขวางทะเลบุรีศรีมหานคร

เมืองขวางทะเลบุรีศรีมหานครนี้ แต่เดิมมาขุนบรมราชาเป็นผู้สร้างขึ้น โดยมี
ประกาศห้ามไว้ว่าในวัน 7 และ 8 คำ วัน 14 และ 15 คำ ทั้งข้างขึ้นข้างแรม ห้าม
ชาวบ้านชาวเมืองกระทำการใด ๆ อันถือได้ว่าเป็นบาป คำสั่งนี้จะมีไซ้ประกาศห้าม
ธรรมดา ๆ หากเป็นคำสาปแช่งควย เพราะหากผู้ใดฝ่าประกาศไซ้ จะบังเกิดความพินาศ
วิบัติล่มจมทั้งแก่ตนเองและบ้านเมือง ขวางทะเลบุรีศรีมหานครก็มีแต่ความเจริญรุ่งเรือง
เรื่อยมา ถึงสมัยพระยาบุครองเมืององค์หนึ่งไม่อยู่ในทศพิธราชธรรม และยังทำความเดือด
ร้อนให้บ้านใกล้เมืองเคียงไม่วางเวน ไม่ว่าจะเป็นการหาเหตุรุกราน มาสัควัคคีชีวิต นुक
คราลูกสาวเขา ทุกอย่างดูเป็นเรื่องสนุกไปหมด รอนถึงอาสนพระยาแดน เทวดาผู้เป็น
ใหญ่เห็นการฉะไม่เข่าที่ ขึ้นบ่ล่อยไว้นานคงจะกำเริบเสิบสานไม่มีที่สุด จึงสั่งพญาใหญ่

* ปิยะพร, "ชายไมร่อยกชายเกวียนร่อยเล่ม" วารสารเมืองโบราณ,
3 (ตุลาคม-ธันวาคม, 2519) : 57-60,

น้อยมากมายให้มาทำลายเมืองและผู้คนเสียให้สิ้น เมืองจึงกลายเป็นเมืองร้าง ชีวิตเดียวที่รอดมาได้คือ นางกองศรี ราชธิดาของพญาผู้ยิ่งใหญ่ ซึ่งบิดาได้ซ่อนตัวไว้ในถ้ำใหญ่ ก่อนที่กรรมจะตามสนองพระองค์เอง

เมื่อคัทธกุมารผ่านเข้ามาในเมืองร้างขวางทะเลบุรีศรีมหานคร ไม่ปรากฏว่ามีผู้อยู่อาศัย บ้านเมืองร้างรกร้างร้างกรังกา เดินสำรวจไปมากก็ไม่สามารถหาเจอได้ว่าทำไมเมืองจึงร้าง แต่พบพบถ้ำใหญ่บนหอคอย เขาเอาไม้เคาะดูมีเสียงดังประหลาด คัทธกุมารใช้พระขรรค์เปิดหน้าต่างถ้ำออกได้ตัวพระธิดากองศรี สอบถามได้ความเป็นมาของเรื่องเมืองร้าง นางกองศรีเล่าว่ารูปร่างใหญ่จะลงมาทำอันตรายผู้คนทันที หากเห็นกลุ่มคนควันไฟลอยขึ้นไปบนท้องฟ้า คัทธกุมารตรึงตรองดูเห็นว่าเป็นการใช้กรรมกันพอแล้ว ควรที่จะได้ใช้ชีวิตปรกติเป็นการไถบาปเสียที จึงสั่งให้นายชายไมร่อยกอกับนายชายเกวียนร่อยเลมจัดการหาฟันมาก่อไฟกองโต ปรากฏเป็นกลุ่มควันดำหมื่นเห็นไปถึงที่พระยาแฉก พระยาแฉกจึงส่งร่ายให้ลงมาขังขวางทะเลบุรีอีกครั้งหนึ่ง แต่ครั้งนี้บรรดารูปร่างทั้งหลายหาได้มีโอกาสกลับไปหาพระยาแฉกเพื่อคอยรับคำสั่งอีกต่อไป เพราะถูกคัทธกุมารฆ่าตายหมด ฝ่ายพระยาแฉกก็ได้คิดใจยึดเยื่อเหตุ อาจเห็นว่ามีคนดีมาเกิดแล้ว และพวกขวางทะเลบุรีศรีมหานครก็ได้รับบทเรียนคงจะกลับตัวกลับใจได้

ฝ่ายคัทธกุมาร เมื่อจัดการกับรูปร่างเรียบร้อยก็บันดาลให้น้ำหลากมาพัดพากระดูกงูทั้งหมดยกออกไปพ้นเขตเมือง เกิดเป็นภูเขาร้างกว่า ภูหอ หรือ ภูโอง ชุมชีวิตพระยาบุตรเมือง มเหสีและผู้คนพลเมือง กระทั่งขวางทะเลบุรีศรีมหานครกลับมีชีวิตชีวาขึ้นอีกวาระหนึ่ง และได้นามเรียกอีกนัยว่า "เมืองนครราช" ส่วนกองไฟที่จุดกอนั้นต่อมากลายเป็นป่าช้า เรียกว่า ดงพระยาไฟ หรือ ดงพระยาเย็นในปัจจุบัน

ครั้นเมืองนครราชมีความร่มเย็นเป็นสุขดีแล้ว คัทธกุมารก็มอบให้เป็นบำเหน็จแก่นายชายไมร่อยกอกปกครองอยู่กับราชธิดากองศรีสืบไป พระองค์เองก็กับนายชายเกวียนร่อยเลมออกเดินทางต่อไป

ล่วงมาเดือนหนึ่ง คัทธกุมารกับนายชายเกวียนร่อยเลมเดินทางมาถึงหน้าเมืองชะวาทะวาศรีมหานคร ในรัฐสักสังหรณ์ใจอย่างไรพิกล พอเข้าเมืองก็ยิ่งประหลาดใจหนักขึ้น

ก้าวแรกในชะวาทะวดีศรีมหานครมิได้นึกแฉกอะไรไปจากก้าวแรกในขวางทะเลบุรีศรีมหานคร
 เลย เมืองทั้งเมืองกลายเป็นเมืองร้างปราศจากร่องรอยของสิ่งมีชีวิต คัทธกุมารกับนาย
 ชายเกวียนร่อยเลม จึงตกลงกันออกตรวจหาความจริง ผ่านเข้าไปถึงห้องพระโรงกลาง
 นายชายเกวียนร่อยเลมมือถือไม้ยู่ไม้สุมเคาะโนนเคาะนี่มาตลาดทาง มาเคาะเอาเส้า
 ห้องพระโรงคนหนึ่ง แทนที่จะได้ยินเสียงไม้เคาะไม้ กลับได้ยินเสียงหญิงร้อง คัทธกุมาร
 จึงเปิดโพงเส้าพบหญิงสาว แสดงตนเป็นราชธิดาแห่งชะวาทะวดี ชื่อคำสิง พร้อมทั้งได้
 เล่าเรื่องราวแต่ครั้งก่อนว่า เมืองของนางนั้นเคิมมามีความสุขเป็นอย่างยิ่ง หาก
 เคาระหกรรมนำพาวันหนึ่งพระราชธิดาเสด็จประพาสป่า แล้วประทับพักนอนที่โคนไม้ใหญ่
 เผอิญกาที่จับอยู่บนต้นไม้ นั้นถาญมูลลงมาถูกพระองค์เข้า ทรงทีโรษยิ่งนัก กาทวันนั้นจึงต้อง
 ตาย เท่านั้นยังไม่พอ ทรงออกประกาศให้พลเมืองของพระองค์มาแจ้งกาที่พบเห็นให้หมด
 สิ้น การสำแดงพระองค์เป็นพาลเช่นนี้ทราบไปถึงพระยาแดนเข้า พระยาแดนจึงบัญชาให้
 นกรุ่งนกร้าง และหงส์ทองจำนวนมากลงมาลงโทษประหารชาวชะวาทะวดีทั้งหมด ที่นาง
 คำสิงรอดปากแรงปากกามาได้นั้น ก็เพราะก่อนที่พระบิดากับพระมารดาจะถูกแรงปลง
 พระชนม์ชีพ ได้นำนางมาซ่อนไว้ในโพงเส้าห้องพระโรงดังที่คัทธกุมารได้เห็นอยู่นี้ หาก
 คัทธกุมารเห็นใจอยากจะช่วยเหลือนางแล้ว ก็ขอให้ยกกองไฟใหญ่ ๆ ให้สว่าง และมีควัน
 มาก ๆ แล้วพุ่งแรงพุ่งหงส์เหล่านั้นจะพากันมาโดยทันที จึงเป็นหน้าที่ของนายชายเกวียน
 ร่อยเลมที่จะต้องไปสรรหาฟืนทอนโตมามาก ๆ เพื่อจุดไฟเรียกนกเรียกร้าง ฝ่ายพระยา
 แดนเหวคาเห็นควันไฟลอยพุ่งขึ้นมาจากนครร้าง ก็ส่งฝูงแรงฝูงรุ่งฝูงหงส์ตรงมาทันใด
 คัทธกุมารได้ที่แสดงอิทธิฤทธิ์สังหารนกร้าง นกรุ่ง หงส์ทอง เสียดิ้น แล้วกวาดคอนซากสัตว์
 ไปไว้เสียนอกเมือง เกิดเป็นคอยรังรุ่ง หรือคอยรังแรงในกาลต่อมา พระยาแดนนั้นก็มิได้
 ติติใจต่อความยาวสาวความยืดค้วยเช่นเคย ปล่อยให้เป็นที่ของคัทธกุมารต่อไป คง
 จะค้วยเห็นฝีมือลายมือมาแล้วจากขวางทะเลบุรีศรีมหานคร คัทธกุมารจัดแจงชุบชีวิตเจ้าเมือง
 มเหสี และไพร่บ้านพลเมืองขึ้นมาคั้งเคิม ส่วนนายชายเกวียนร่อยเลมก็ได้บำเพ็ญเช่น
 เดียวกับนายชายไมร่อยกอดุสหาย ปกครองชะวาทะวดีศรีมหานครกับนางคำสิง ค้วยทศพิช
 ราชธรรม เป็นที่สงบสันติเรื่อยมา ฝ่ายคัทธกุมารมานพหนุ่ม นักแสวงหาก็ก้อจจาริกค้อไป

ภาคผนวก ง.

นิทานเรื่องขุนสังข์สังคร *

ศักราชถวน 1000 พระร่วงเจ้าลพบุรี 1 และพระยาธรรมิกราชจะได้อุป และ โหราพยาชาจารย์ มิได้อาพุดอกกล่าวก็ดวงพันมาแล้วแล อันนี้ท่านพระเจ้าโคตมหาราชแต่เมื่อยังเป็นพรหมพิภพ ยังมีได้เป็นพระยาแกรก และพระโคตมหาราชยังอยู่เมือง อินทปัตนคร และพระองค์ศรีสแกนสังข์สังครให้เอาสินค้าของหลวงออกไปขาย ขุนสังข์สังครรับพระราชโองการแล้วพลลา จึงนำพาณิชพอค้าทั้ง 500 ลงสำเภอลำ 1 และ สิ่งของเป็นอันมาก ครั้นได้ฤกษ์ดีจึงใช้สำเภากลับจากเมืองอินทปัตนคร หวังว่าจะไป บริเฉพระภังยหน และไปชำนานได้ 7 เดือน ก็หลงเข้าอับอยู่เพราะว่าหาลมมิได้ มิรู้ที่ จะไปมาได้ชำนาน 15 วัน อนึ่ง เป็นอกุศลแก่ชาวพอค้าทั้งหลายและลมอันพึงเกิดขึ้นมา มีไชยดมจะโกสลาตันหามิได้ และเป็นพายุพัดสายสมอขาด และพายุพาเอาสำเภากลับจาก ทะเลแล่นตักออกจากปากอ่าว แล้วก็ไปถึงมหาสมุทรอันใหญ่ ครั้นสำเภาลำใดไปถึงที่นั่น บ่ หอนจะกลับคืนมาได้และแต่ไปชำนานได้ 7 เดือน จึงเห็นเมืองกุเวรนคร เป็นเมือง พระกาลเจ้าปราสาทและกำแพงก็แล้วไปควยเงินทอง คนทั้งหลายแลเห็นก็ยินดีนักหนาว่า ที่นี้เรามาพบเมืองแล้ว เรามีกลับตายเลย จึงจอดสำเภากลับแล้วคางคนคางขึ้นไปซื้อชาย กินกลางตลาดนั้นก็ลงมาสำเภากลับตน และข้างขุนสังข์สังครได้เห็นแมนางคน 1 เหมือน เจ้าหญิงตน และมันก็มาบอกแก่ขุนสังข์สังครนั้นว่า ได้เห็นแมนางคน 1 เหมือนนาย ขุนสังข์สังครได้ยินก็ยินดี จึงขึ้นไปคุ้ก็แลเห็นเมียตน ไม่รู้ว่าตายหามิได้ ครั้นเห็น แมนาง แมนางเห็นตัวตนก็ยินดี แล้วก็ร้องไห้ว่าไรไปมาตอกันแล้ว แมนางจึงบอกแก่ตัว

* พงศาวดารเหนือ, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกโท พระยาธรรมิกราช (เสงี่ยม สิงหกละ) ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส ปีมะแม พ.ศ. 2474 (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2474), หน้า 71-74.

คนว่า ท่านหลงมาเข้าเมืองพระกาลเจ้าแล้วยังอีก 7 วัน นำทัพองค์หลายและตัวท่านก็
 จะตายด้วยกันทั้งสิ้น ข้าจะบอกให้ เอาตัวรอดเถิด และข้าจะเล่าเนื้อความให้ท่านฟัง และ
 ทานคาของหลวงและทานมาจากขานันทองชายังนอนอยู่ ท่านมาถนัดทองข้าแกล้งได้ 8
 เดือนจะคลอลูก และพระกาลเจ้าให้อำมาตย์ไปผูกมัดและผูกคอขามาจากที่นั่นข้าก็ตาย
 ก็ได้มาเกิดเป็นผีกินอยู่เมืองนี้ และข้าจะบอกให้ท่านรู้ และเงินข้าใส่หีบไว้ 20 ชั่ง และ
 ทองชั่ง 1 และชายูชาย 9 คน ชายูหญิง 10 คน ทั้งของท่านของข้ารวมด้วยกัน และ
 ทรัพย์ทั้งนั้นเมื่อจะขาดใจข้าให้น้องสาวท่านเอาไว้ ถ้าและท่านไปถึงบ้านท่านถามน้องสาว
 ท่านเอาเถิดและท่านทำบุญหลังนำมาถึงข้าตายเถิด และข้าจะบอกท่านให้ทำเข้าตากเข้าตุ
 ใส่ถุงใส่ได้ให้จงมาก แลพั้นเข้ากับตัว และขึ้นไปปลายเสากระโคงแลดู และท่านจับ
 หมากเคืองงมัน แลวจึงไต่ตามกิ่งหมากเคืองเข้าไปคนเถิด ท่านจึงจะรอดตัวและท่านเร่ง
 ไปเถิดพระกาลท่านร้ายนัก ครั้นเห็นท่านผู้ใดผู้นั้นก็จะตายทันที ถ้าผู้ใดทำสักการบูชา
 พระกาลเจ้าคือใจนักหนา ท่านเอยพระกาลพระกฤษีเจ้ายอมร้ายนักมีคติเองให้ได้ ถ้าผู้ใด
 ทำรูปพระกาลพระกฤษี ให้ไหวนบยอมทำสักการบูชาจึงจะพ้นความตาย และคนทั้งหลายมีพัน
 เสาพันแถมัดเอามาไว้เป็นเข้า ข้าท้าวบ่าวพระยาก็ เชื้อใจก็ดี เป็นสัตว์เดียรฉานก็ดี
 ยอมสับเอาหัวใจและเลือดทั้งหลายกินเป็นอาหาร และทั้งตัวก็เอามาไว้เป็นบ่าวเป็นเข้าตาม
 วิบากแล้ว เว้นไว้แต่บุญผู้นั้นมากจึงจะเอามีโคด้วยบุญผู้นั้นแล ข้าสั่งท่านเท่านี้ท่านจงไปเถิด
 และขุนสังหนศาสตร์ก็ลงมาสู่สำเภาแห่งนั้นมีให้ผู้ใครสักคน และจึงทำเข้าตุเข้าตากใส่ได้เป็น
 อันมากแล้วก็พั้นเข้ากับตัวแล้วก็ขึ้นไปบนหนด้วยตนเอง จึงให้พาณิชชักสมอขึ้นแล้วให้บ่าวหัว
 สำเภาไปตามริมมหาสมุทรตามคำเมียบสั่ง และลมต้องไปก็พาเอาสำเภาขึ้นไปเป็นอันเร็ว
 และปลายเสากระโคงระกิ่งหมากเคืองแล้วนั้นก็ยจับเอากิ่งหมากเคืองนั้นได้ก็โหนขึ้น
 อยู่บนนั้น และสำเภานั้นก็แล่นไปได้ 7 วัน ก็ตกลงท้องมหาสมุทรอันใหญ่สมุทรหาอเวจี และพาณิช
 ทั้งหลายก็ตายฉิบหายสิ้น คือคนกรทั้งเป็น และขุนสังหนศาสตร์ก็คอยไต่ตามกิ่งหมากเคืองลง
 มา 7 วัน จึงถึงค้ำองอันใหญ่และจะลงมิได้เลยด้วยค้ำองนั้นใหญ่ประมาณ 10 วา กินแต่
 ลูกหมากเคืองเป็นอาหารชานาน และเห็นเชือกเขาพันคนหมากเคืองขึ้นไป จึงไต่ตามเชือก
 เขามาได้ 7 วัน จึงถึงโคนต้น จึงเห็นราชสีห์ยืนอยู่ที่นั่นก็ตกใจกลัวนักหนา จึงเอาลูกหมาก
 เคืองทั้งเข้าไปถึงตะวันเที่ยงจึงรู้ว่าราชสีห์ตาย จึงลงมาฉีกให้ลมลงแล้วเอาคียบเถื่อ

เอาหนึ่งราชสีห์พันเข้าแล้วก็แบกไต่ตามแนวป่าขึ้นมาและกินแต่เข้าตากเข้าตูมาเป็นช้านาน
ได้ 15 วัน จึงชาวคานเขาได้ตัวเขาก็พาเอาตัวมาถึงเมืองพระยา ๆ จึงให้ถาม และ
ขุนสังฆศาสตร์จึงบอกแก่พระยาวาพระเจ้าโคตมมหาราชเมืองอินทปัตนครให้ไปค้าสำเภา ๆ
ก็อปปางเสีย สำเภาเหลือมาแต่ชายูเคียว จึงได้หนึ่งราชสีห์มาแต่ป่าพระหิมพานต์ และ
พระยาจึงให้เลี้ยงดู แล้วจึงให้ถือเอาหนึ่งราชสีห์ไว้หนึ่งน้อยหนึ่ง แล้วจึงส่งให้ไปแก่พระยา
ให้ถือเอาหนึ่งราชสีห์ไว้ทุก ๆ เมือง กว่าจะถึงเมืองอินทปัตนครยังหนึ่งราชสีห์นั้นเท่า
ทรมปุ่นนั้นแล ครั้นถึงเมืองอินทปัตนคร ขุนสังฆศาสตร์จึงเอาหนึ่งราชสีห์เข้าไปถวายแก่
พระเจ้าโคตมมหาราช ๆ จึงถามหาเหตุ และขุนสังฆศาสตร์จึงกราบทูลอาการทั้งปวงแก่
พระมหากษัตริย์เจ้า ๆ เห็นความจริง จึงให้พระราชทานเงินทองแก่ขุนสังฆศาสตร์ เป็น
อันมาก แล้วขุนสังฆศาสตร์ก็ทูลลามายบ้านแห่งตนแล้วจึงถามข่าวไท และน้องสาวแห่งตนตาม
คำเมียตนสั่งมา ข่าวไทและน้องสาวบอกเนื้อความคั่งนั้นให้พี่ตนฟัง ก็สมคำเมียตนที่ตายบอก
มานั้นทุกประการแล ฯ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก จ.

อรัญคณิทาน *

กัณฑ์ที่ 5 เหตุการณ์บ้านเมือง

พระมหากัสสปเถระเจ้าปลุกทายาท

จะย่อนกล่าวครั้ง เมื่อพระมหากัสสปเถระเจ้าพร้อมด้วยพระอรหันต์ทั้งหลาย เมื่อเสร็จการก่ออุโมงค์และประดิษฐานพระอรุณธาตุที่ภูเก้าแล้ว ก็กลับไปสู่เมืองราชคฤห์ พระเถระเจามองเห็นสามเณร 3 องค์ เป็นผู้ตั้งอยู่ในการปฏิบัติถูกต้องตามคำสั่งสอน มีความเพียรในการกระทำสมถวิปัสสนา สามเณรทั้ง 3 องค์นี้ เมื่อบวชเป็นภิกษุก็ได้สำเร็จพระอรหันต์พร้อมกันทั้ง 3 องค์ องค์หนึ่งมีนามว่า พุทธรักชิต องค์หนึ่งมีนามว่า ธรรมรักชิต อีกองค์หนึ่ง สังฆรักชิต พระอรหันต์ทั้ง 3 องค์ได้มาแต่เมืองราชคฤห์มาอยู่ "หนองกก" ใกล้กับภูเขาลวง ฯ

พระอรหันต์ทั้ง 3 นำกุมารทั้ง 5 ออกบรพชา

พุทธรักชิตจึงไปนำเอามหารัตนกุมารพี่น้อง แต่เมืองอินทปัฐนครมาบวชในพระพุทธศาสนา แล้วไปอยู่ริมเมืองปากฝั่งแม่น้ำของฝ่ายตะวันออกสอนวิปัสสนาภาวนาอยู่ในที่นั้นหมั่นกลางโรงจึงไคสร้างหอแพ่ให้อยู่ที่นั้น จึงไคเรียกว่า "หอผา" แต่ครั้งนั้นมา

ส่วนเจ้าธรรมรักชิต ก็ไปนำเอามหาสุวรรณปราสาทกุมารพี่น้องแต่เมืองจุฬีพรหมทัตมาบวช แล้วสอนวิปัสสนาภาวนา อยู่ในเวียงจัวไตปากห้วยคุก่า หมั่นกลางโรงสร้างวิหารให้อยู่ในที่นั้น

* พระเทพโมลี (แก้ว กนฺโทภาโส), อรัญคณิทาน (พระนคร : โรงพิมพ์เพื่อจักษกร, 2512), หน้า 59-62.

พระสังฆมรคชิต ไปนำเอาเจ้าสังฆวิชชกมารมาบวชอยู่ที่เมืองลาหนองคาย นำเลี้ยงพอมม สร้างวิหารให้อยู่ เจ้าทั้ง 5 องค์นี้เมื่อได้เรียนวินัยสันทนาภาวณา กับด้วยพระอาจารย์ทั้ง 3 ของตน ๆ ครั้งบวชเป็นภิกษุก็ได้ถึงพระอรหันต์ทั้ง 5 องค์ โดยลำดับ

พระอรหันต์ทั้ง 5 องค์นี้มีนามว่า พระมหารัตนเถระหนึ่ง จุลรัตนเถระหนึ่ง มหาสุวรรณปราสาทเถระหนึ่ง จุลสุวรรณปราสาทเถระหนึ่ง สังฆวิชชเถระหนึ่ง พระพุทธมรคชิต ธรรมมรคชิต สังฆมรคชิต ผู้อาจารย์จึงนำเอาสำนักศิษย์ทั้ง 5 นี้ไปสู่เมืองราชคฤห์ นำเอาพระบรมธาตุหัวเหน่าพระพุทธเจ้า 29 องค์ ธาตุเขี้ยวฝาง 7 องค์ พระธาตุฝ่าตีนขวา 9 องค์ กลับมาตั้งอยู่ที่เมืองคอนราช¹ นั้นคืนหนึ่ง พระอรหันต์ทั้ง 8 รั้งแจ้งในเหตุการณ์ว่า ครั้งเมื่อพระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่ พระองค์ได้เสด็จมาสถิตที่ถ้ำแก้ววชิรปราการระหวางภูเขาลูก 2 ลูกถัดละไว² นั้น พระอรหันต์ทั้ง 3 จึงได้พร้อมกันไปจาริกฟัน³ บ้านเมือง และอุปเท่ห์ที่ทานทั้งมวลไว้ในแผ่นดิน และฟันพระธาตุพระพุทธเจ้าที่จะได้ไปประดิษฐานอยู่ในชมพูทวีป และฟันรอยพระบาทลักษณะพร้อมทั้งศาสนานครนันทานไวพร้อมสรรพ

ส่วนพระอรหันต์ทั้ง 3 ที่เป็นอาจารย์จึงสังฆศิษย์ทั้ง 5 ไว้ว่าให้นำพระบรมธาตุที่ได้มานั้น คือพระธาตุหัวเหน่า ให้เอาไปประดิษฐานไว้ที่ภูเขาลาง ส่วนพระธาตุฝ่าตีนขวานั้นให้นำไปประดิษฐานไว้ในเมืองลาหนองคาย พระธาตุเขี้ยวฝางนั้นให้นำไปประดิษฐานไว้ที่เวียงจันทน์ 3 องค์ และที่หนองแพ 4 องค์ ครั้นสั่งเสียเสร็จแล้วพระอรหันต์ทั้ง 3 ก็กลับคืนไปสู่เมืองราชคฤห์

1 นครราชสีมา.

2 ลพบุรี

3 ฟันในที่นี้หมายถึงประวัตติ.

ขณะนั้นพระอรหันต์ทั้ง 5 จึงนำเอาพระบรมธาตุหัวเหน่าของพระพุทธเจ้ามา ประดิษฐานไว้ที่ภูเขาหลวง พร้อมด้วยพระยาจันทบุรีและพระอัครมเหสีทั้ง 3 พระองค์ ได้ สละเครื่องราชูปโภคอันแล้วด้วยทองคำ และเพชรพลอยของมีค่าเป็นอันมากถวายเป็น พุทธบูชา 3 ศอก มีความพิศดารแจ่มอยู่ในอุรังคธาตุนั้นแล้ว

ครั้งนั้นพระรัตนเถระและจตุรรัตนเถระ จึงพร้อมกันนำเอาพระบรมธาตุเขี้ยวฝาง 4 องค์ มาประดิษฐานไว้ที่ท่าหอแพ ส่วนพระมหาสุวรรณปราสาทพี่น้องนั้น นำเอาพระบรม ธาตุเขี้ยวฝาง 3 องค์มาประดิษฐานไว้ที่โพนจิกเวียงจัว ส่วนมหาสังฆวิชชเถระนั้น นำ เอาพระธาตุผาเห่า 9 องค์ ไปประดิษฐานที่เมืองลา¹ หนองคาย นำเลี้ยงพอนมพร้อม ด้วยชาวเมืองสร้างอุโมงค์สำหรับประดิษฐานพระบรมธาตุนั้นใต้พื้นแผ่นดิน ขนาดกว้างคาน ละ 2 วา 2 ศอก สูง 3 วา แล้วไปถวายชะทวยลายเงิน จึงเอาแผ่นเงินบริสุทธิ์รองพื้น แล้วนำเอาพระบรมธาตุเข้าบรรจุในฉอบทองคำ นำไปประดิษฐานไว้ในอุโมงค์นั้น

ครั้งนั้น พระอรหันต์ป่าไต่ป่าเหนือ ก็เข้าสู่นิพพานเรียงวันคือกัน มหาสังฆวิชช เถระก็กลับคืนมาหามหาสุวรรณปราสาทพี่น้องที่โพนจิกเวียงจัว แล้วพร้อมกันมาหามหารัตน เถระเจ้าพี่น้องที่หอแพ เพื่อจะได้พากันมาคารวะปฏิหาร์หน้ต้ง 2 องค์ที่เข้าสู่นิพพานนั้น

พระอรหันต์ทั้ง 5 อยู่จำพรรษาในเมืองจันทบุรี พระยาจันทบุรีได้อุปัฏฐากรักษา รับสั่งให้อำมาตย์สร้างวิหารให้พระอรหันต์ทั้ง 5 อยู่องค์ละหลัง ครั้นถึงวัน 7, 8, 14, 15 ทั้งข้างขึ้นและแรมพระอรหันต์ทั้ง 5 พร้อมกันไปสู่วัดสวนอ้วยด้วย สั่งสอนพระภิกษุสงฆ์ ในวัดนั้นทุกวันมิให้ขาด พระยาจันทบุรีนำเอาพระธาตุอรหันต์ป่าไต่ป่าเหนือทั้งที่นิพพานไป แล้วนั้น ฐาปนาไว้กับพื้น

ครั้นออกพรรษาแล้วพระอรหันต์ทั้ง 5 มีมหารัตนเถระเป็นประธานหนีออกไปอยู่ โพนภายนอกที่ปากห้วยบางพวน ส่วนมหาสังฆวิชชเถระนั้น อยู่ที่ปากห้วยบางพวนถ้าได้

¹ คงจะเป็นพระธาตุที่โค่นลงในน้ำท่าวัดธาตุ หนองคายเดี๋ยวนี้.

ภายหลังพระเถระเจ้าทั้งหลายก็มารวมกันอยู่ที่ป่าโพนภายนอก มีความสุขสำราญตามสมควร
แก่อริยาศยาของตน ๆ ครั้นต่อมาพระอรหันต์ทั้ง 5 ระลึกถึงศาสดา 4 บาท ที่พระมหา
กัสสปเถระ เจ้าแสดงไว้แต่ชาติปางก่อนนั้นว่า

คจฺจนฺตึ นรคจฺจนฺตึ โโก เว นรโก เว
ญฺเอยฺยา นรญฺเอยฺยา สากนฺตึ นรสากนฺตึ คังนึ

อธิบายคาถาทั้ง 4 บทนี้ มีแจ่มอยู่แล้วในหนังสือ พระอรหันต์เจ้าทั้ง 5 มีความ
ซาบซึ้งในอธิบายปัญหาธรรมทั้ง 4 บาท เป็นอันดี จึงใคร่สถาปนาพระอรุรั้งศาสดาที่ภูเก้าพร้าว
อีก จึงได้ปรึกษารื้อถกตกลงกันจะไปสู่เมืองมรุกขนคร เพื่อถวายพระพรแก่พระยาสุมิตต-
ธรรมวงศาให้ช่วยอุปถัมภ์ เพราะแตกอนพระองค์เป็นพระยาศรีโลคบุตรแล้วจุติมาเกิดเป็น
พระยาสุริยวงศาเสวยเมืองสาเกต (ร้อยเอ็ดประเทศ) จุติจากเมืองสาเกตมาเกิดเป็น
พระยาสุมิตตธรรมวงศา มรุกขนคร พระพุทธรูปองค์ไหนท่านยั่วไว้ว่า พระยาองค์นี้จะได้สถาปนา
พระอรุรั้งศาสดาที่ภูเก้าพร้าว สิบร้อยมือพระยาทั้ง 5 และพระอรหันต์เจ้าทั้งหลาย

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ฉ.

พระราชวินิจฉัยเรื่องชื่อเมืองนครราชสีมา *

ไปร เวศที่ 181/1253

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ 9 มกราคม รตนโกสินทรศก³⁴ 120

ถึงกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ด้วยได้รับหนังสือไปร เวศเลขลงวันที่ 8 เดือนนี้ ซึ่งแจ้งเรื่องชื่อเมืองนครราชสีมา มาขอวินิจฉัยว่าจะควรคงใช้นครราชสีมาเป็นนครราชสีมาโดยชกเอาหอการันต์ออกเสียนั้นทราบแล้ว จะมามีขึ้นครั้งไรหาได้สังเกตไม่ แต่ฉันไม่เคยเขียนมีตัว ห มีพยานที่จะอ้างให้เห็นได้ว่า ชื่อซึ่งกรมรถไฟเขียนอยู่แต่ก่อนว่า โคราช Korat ฉันได้แกควยลายมือฉันเองว่า Nagarajsima ดังนี้ เข้าใจว่ามีพระราชวินิจฉัยในรัชกาลที่ 4 ตีพิมพ์ประกาศเมื่อปีเถาะ นพศก ฤาปีมะโรงสัมฤทธิ์ศกนี้เองว่า

ด้วยเรื่องมีคนเรียกเมืองนครราชสีมาบ้าง นครราชสีมาบ้าง ข้อที่ว่า ราชสีมาหนักห้ามไม่ให้เรียกว่าคนเข้าใจผิดไปเชื่อนิทานขุนสิงห์สาคร . . . เมืองนี้ที่เรียกนครราชสีมา นั้น เมืองนั้นเป็นปญญาพวกวัด ๆ . . . แกชุม ๆ ซามไปตามความคิดใจ ๆ ของตัวไม่ถูก แต่ไปห้ามไม่ให้เรียกตามอย่างข้างบนทั้ง 2 อย่าง ให้เรียกว่า นครราชสีมา ดังนี้ถูกแล้ว ฉันจำข้อความได้เช่นนี้ แต่จะชื่อว่าอยู่แห่งใดไม่ได้ เพราะอ่านแล้วก็ทิ้ง แลในชั้นหลังเมื่อจวนสวรรคตนี้ไม่มีราชกิจจาควย มักจะเป็นพิมพ์ไหลย

มาบัดนี้ดูเหมือนจะวินิจฉัยคำที่คนเรียกว่า นครราชสีมา ออกไม่ใช่ชาววัด เป็นชาวโคราชนั่นเอง เมืองสีมานั้น เขาเรียกเมืองเสมาเหมือนอย่างกับเสมาผูกคอ

* กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม.2.3/34 เรื่อง "ตั้งและย้ายตำแหน่งข้าราชการหัวเมืองมณฑลนครราชสีมา"

เมื่อผสมกับเมืองโคราช จึงเป็นโคราชเสมา คำที่ว่าสีมาเห็นจะแก้ไขใหม่ให้ถูกภาษามคธ พร้อมกับแก้โคราชเป็นนครราชและเติมสีมาลงข้างท้าย แต่คนชาวเมืองนั้นคงเรียกไม่ใคร่จะถูก จึงเป็นโคราชเสมา . . . เพราะฉะนั้นถ้าจะเรียกให้ถูกต้อง เรียกว่า นครราชสีมา จึงจะตรงตามนามที่ตั้งเมื่อรวมเมืองทั้ง 2 นั้น เรื่องนี้ต้องประกาศจึงจะแก้ได้

สำเนาคัดจากราชกิจจา ประกาศชื่อเมืองนครราชสีมา

กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ๆ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ให้ประกาศว่า ชื่อมณฑลแลเมืองนครราชสีมา ซึ่งใช้ตัว ห การันต์ค้วยนั้น เป็นการผิดจากความหมายของชื่อเมือง แต่นี้ต่อไปอย่าให้ใช้ตัว ห การันต์ให้ใช้ว่า นครราชสีมา ในการที่จะออกชื่อเกี่ยวกับมณฑลแลเมืองนี้ในที่ต่างปาง

ประกาศมา ณ วันที่ 12 มกราคม รัตนโกสินทรศก 120

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ช.

ประเพณีการจัดตำแหน่งการปกครอง

หัวเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามแบบเมืองลาวเวียงจันทน์

ประเพณีการปกครองของชนชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตามแบบที่เรียก
ผู้ปกครองว่า เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตรนั้น เป็นธรรมเนียมการจัดตำแหน่ง
ข้าราชการการปกครองหัวเมือง ซึ่งได้รับสืบทอดมาตั้งแต่ครั้งหลวงพระบาง เวียงจันทน์
เป็นราชธานีแล้ว¹ แบบแผนประเพณีการปกครองดังกล่าวนี้ อาจจำแนกได้ตามระดับ
ความสำคัญเป็น 5 ชั้น² คือ

1. ตำแหน่งอาชญาสิทธิ์หรืออาญาสิทธิ์ เป็นตำแหน่งผู้บังคับบัญชาสูงสุดมี 4
ตำแหน่ง ดังนี้ คือ

เจ้าเมือง เป็นผู้มำนาจสิทธิ์ขาดในการที่จะสั่งและบังคับกรมการทั้งปวง
หรือในกิจทุกขุสขของราษฎรทั่วไป บรรดาที่อยู่ในแคว้นแดนดินแดนของเมืองนี้ หรือผู้ที่มา
จากที่อื่นหากมีการ เกี่ยวข้องกับคนหรือสิ่งของพัสดุทั้งปวงที่เกิดขึ้นในเมืองนี้ หรือสรรพคดี
ทั้งหลายที่เกิดแก่ราษฎรในถิ่นฐานบ้านเมือง หรือที่มาจากที่อื่นอันเกี่ยวข้องกับคนในเมืองนี้
แต่อำนาจเจ้าเมืองไม่มีสิทธิ์ขาดในการบางอย่าง เช่น การตัดสินประหารชีวิตแก่ผู้ร้าย
คดีอุกฉกรรจ์ การที่เกี่ยวข้องด้วยเขตแดน การศึกสงคราม หรือการแต่งตั้งถอดถอน
ข้าราชการกรมการเมืองตั้งแต่อุปฮาดราชวงศ์ลงมาจนถึงราชบุตร เป็นที่สุด นอกจาก

¹ เติม สิงห์สุจิต, ฝั่งขวาแม่น้ำโขง, เล่ม 2 (พระนคร : โรงพิมพ์ไทย
สัมพันธ์, 2499), หน้า 489.

² ไพฑูริย์ มีกุล, การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร : โรงพิมพ์เฟื่องอักษร, 2517), หน้า 11.

จะได้รับคำสั่งจากเมืองใหญ่ หรือพระบรมราชโองการเป็นสำคัญ¹

อุปฮาด (อุปฮาด) มีหน้าที่ทำการแทนเจ้าเมืองเมื่อเจ้าเมืองป่วยไม่สามารถจะปฏิบัติราชการได้ หรือเมื่อเจ้าเมืองไม่อยู่ หรือเมื่อไม่มีเจ้าเมืองด้วยเหตุที่ตายไป หรือเพราะเจ้าเมืองต้องราชทัณฑ์ถอดถอนออกจากตำแหน่ง หรือเพราะแก่ชราอายุมาก เมื่ออุปฮาดได้รับหน้าที่แทนเจ้าเมือง ย่อมมีอำนาจบังคับการ สิทธิขาดเต็มที่ เหมือนดังเจ้าเมืองทุกประการ แต่หาเจ้าเมืองยังคงอยู่และสามารถปฏิบัติราชการได้ อุปฮาดก็มีหน้าที่และอำนาจเพียงเท่าตำแหน่งของตน คือเป็นหัวหน้าในการให้คำปรึกษาหารือความซัดซังของกรมการตำแหน่งรองลงไป เมื่อไม่สามารถปรองดองตกลงกันได้ จึงหารือกับเจ้าเมือง ซึ่งเป็นหัวหน้าใหญ่สูงสุด²

ราชวงศ์ ย่อมเป็นผู้ทำการแทนอุปฮาดเหมือนดังที่อุปฮาดได้ทำการแทนเจ้าเมือง อำนาจหน้าที่อันใดที่อุปฮาดได้บังคับอยู่เพียงใด เมื่อราชวงศ์ทำการแทนก็ได้รับอำนาจเต็มที่ทุกประการ นอกจากนี้ ราชวงศ์ยังทำหน้าที่เกี่ยวกับบรรดาศักดิ์ ทัดสินชำระความในการปกครองทั่ว ๆ ไป และมีหน้าที่ปฏิบัติตามคำสั่งของอุปฮาด เช่น ให้เป็นผู้รวบรวมสรรพบัญชี ส่วยสาอากร เป็นต้น³

ราชบุตร ทำหน้าที่แทนราชวงศ์ได้ทุกอย่าง เหมือนดังที่ราชวงศ์ปฏิบัติหน้าที่แทนอุปฮาด และมีหน้าที่ควบคุมเก็บรักษาสถาปัตยกรรมของเมือง ถึงแม้ว่า คำว่าราชบุตรจะแปลว่า บุตรเจ้าเมือง ก็ตาม แต่ความจริงแล้วผู้ที่ดำรงตำแหน่งราชบุตรไม่จำเป็นต้อง

¹ ชุนมหาวิไชย (จัน), "การปกครองของชนชาติลาวชาวตะวันออกเฉียง", วาริชญาณ, 15 (ตุลาคม-30 มีนาคม รศ. 115) : 2502.

² เรื่องเดียวกัน.

³ ไพฑูริย์ มีกุล, เรื่องเดิม, หน้า 11.

เป็นเชื้วงศ์ของเจ้าเมืองเสมอไป อาจเป็นผู้ที่มีความสามารถในหน้าที่ราชการที่พระ-
มหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งให้เป็นตำแหน่งราชบุรุษก็ได้ และยังคงเรียกว่า "ราชบุรุษ"

ตามเดิม

ในคณะอาชญาสี่นั้นมีการแบ่งการปกครองออกเป็น 4 กอง ได้แก่ กองเจ้าเมือง
กองอุปฮาด กองราชวงศ์ และกองราชบุรุษ ให้ราษฎรขึ้นทะเบียนใน 4 กองนี้ตามสมัคร
ใจ¹ อนึ่ง อาชญาสี่นี้อาจจะแต่งตั้ง ถอดถอนกรมการเมืองผู้น้อยทั้ง 12 ตำแหน่ง เช่น
เมืองแสน เมืองจันทร์ เป็นต้น ตลอดถึงตำแหน่งท้าวฝ่าย ตาแสง กำนัน จำบ้านทั้งปวง
โดยไม่ต้องบอกกล่าวหัวเมืองใหญ่ก็ได้² นอกจากนี้ หัวหน้าที่ใหญ่ทั้งสี่หรือคณะอาชญาสี่
กับหัวหนารองลงมาอีก 12 ตำแหน่ง อาจออกหนังสือเดินทางให้แก่ราษฎรที่อยู่ในแควน
แควนของตน เมื่อไปทำมาหากินต่างเมือง และต้องทำหน้าที่ตัดสินคดีของราษฎรบรรดาที่
ขึ้นอยู่ในแควนแควนของตน ตลอดจนต้องปราบปรามโจรผู้ร้ายและรักษาความสงบภายใน
บ้านเมืองอีกด้วย

ตำแหน่งอาชญาสี่นี้ ถ้าเป็นเมืองเล็กหรือเมืองที่ขึ้นกับเมืองใหญ่ จะเรียกชื่อ
ตำแหน่งว่า เจ้าเมือง อัครฮาด อัครวงศ์ และอัครบุรุษ เมื่อเมืองเจริญขึ้น มีผู้คน
พลเมืองมากขึ้น ตำแหน่งทั้งสี่ก็จะได้เลื่อนขึ้นเป็น เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ และ
ราชบุรุษ

2. ตำแหน่งผู้ช่วยอาชญาสี่ มี 4 ตำแหน่ง³ ดังนี้

ท้าวสุริยะ หรือท้าวขัตติยะ

ท้าวสุริโย

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

2 ชุมมหาวิไชย (จัน), "ไปเที่ยวหัวเมืองลาวตะวันออก" วชิรญาณ : 2503.

3 เดิม สิงห์จุฑิต, ฝั่งขวาแม่น้ำโขง, เล่ม 2, หน้า 500.

ท้าวโพธิสาร

ท้าวสิทธิสาร

ผู้ช่วยอาชญาสิทธิ์หน้าที่พิจารณาอรรถคดีพิพากษาแห่งศาลเมืองชั้นสูง และการปกครองแผนกต่าง ๆ ของเมืองควย

3. ตำแหน่งชื่อบ้านชาวเมือง เป็นตำแหน่งรองลงมาจากคณะอาชญาสิทธิ์มี 17 ตำแหน่ง¹ ดังนี้

เมืองแสน มีหน้าที่กำกับราชการฝ่ายทหาร

เมืองจันทร์ กำกับราชการฝ่ายพลเรือน

เมืองขวา เมืองซ้าย เมืองกลาง ทั้งสามตำแหน่งนี้มีหน้าที่ดูแลพิศุ รักษาคุกและนักโทษ ปฏิสังขรณ์และสร้างวัด กำกับการสักเลกและรักษาบัญชีไพร่พลที่ไปมี ภรรยาต่างเมือง

เมืองคุก เมืองฮาม เมืองแพน สามตำแหน่งนี้ทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยเมือง ขวา เมืองซ้าย เมืองกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งทำหน้าที่พะช้ำมรงค์ (พัสดี้)

นาเหนือ นาใต้ มีหน้าที่จัดหาเสบียงไว้ในยุ้งฉางสำหรับเป็นกำลังแก่ทาง ราชการบ้านเมืองเมื่อมีการรบทัพจับศึก ทำหน้าที่สำรวจสำมะโนครัว 3 ปีต่อครั้ง² เก็บ ส่วย จั้มกม ควบคุมรักษาสัตว์พาหนะ เป็นพนักงานเดินเก็บส่วยไพร่พลที่อพยพไปมีบุตร ภรรยาอยู่ในหัวเมืองอื่น มารวมส่งยังเมืองเดิมและทำหน้าที่แทงจำหน่ายเหล็กที่หนีหาย ตาย ชรา พิการ หรืออุปสมบท ฯลฯ

¹ เรื่องเดียวกัน.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 502.

ชาเนตร ชานนท์ ทำหน้าที่เป็นเสมียนของเมือง

มหาเสนา มหามนตรี (มหามุนตรี) เป็นหัวหน้าออกคำสั่งนัดประชุม หรือ ทำพิธีการต่าง ๆ ของเมือง

ชาบัณฑิตย์ เป็นพนักงานอ่านท้องตรา และอ่านประกาศคำสั่งของเจ้าเมือง กรมการเมืองผู้ใหญ่ในเวลาประชุม เช่น เมื่อมีพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เป็นต้น เป็นผู้ควบคุมบัญชี รายงานการต่าง ๆ ไว้เป็นแผนกสำหรับเมือง คำนวณศักราชปีเดือน และทำหน้าที่รักษาหอสมุดและแต่งตำราต่าง ๆ ของเมือง

กรมเมือง มีหน้าที่รักษาประเพณีของบ้านเมือง

สุโผ เป็นแม่ทัพฝ่ายทหารสูงสุดของเมือง

ตำแหน่งตั้งแต่เมืองแสนลงมาจนถึงสุโผ ถ้าเป็นเมืองใหญ่ที่เป็นเอกราช หรือเมืองที่มีพระมหากษัตริย์ปกครอง ต้องเรียกว่าพระยาทั้งสิ้น เช่น พระยาสุโผ เป็นต้น แต่ถาเป็นหัวเมืองธรรมดา คือ เมืองเอก โท ศรี ให้เรียกว่าเพี้ย เช่น เพี้ยชาเนตร เพี้ยชานนท์ เป็นต้น

4. ตำแหน่งพิเศษ มีหลายตำแหน่ง แต่บางตำแหน่งเจ้าเมืองอาจจะตั้งหรือไม่ตั้งขึ้นก็ได้

เพี้ยชาโนชิต ชาภูธร ราชค่าง คำมุงคุณ (คำมุงคุณ) เป็นผู้มีหน้าที่ใกล้ชิดหรือคนสนิทของเจ้าเมือง คือองครักษ์ของเจ้าเมือง

เพี้ยชาบรรทม ทำหน้าที่จัดที่บรรทมของเจ้าเมือง

เพี้ยชาคั่นแทนแล่นคั่นเมือง เป็นพนักงานตามเสด็จเจ้าเมือง

เพี้ยชาหลาบคำ ทำหน้าที่เชิญพระแสงหรือดาบ

เพี้ยชาฉมเขียร ทำหน้าที่รักษาพระราชฐานปราสาทปราสาท

เพี้ยชาบุญม ทำหน้าที่กั้นกลด หรือถือพัดจามร

เพ็ชฌามาตย์อาชาไนย ทำหน้าที่ทางช่างวิศวกรรม

เพ็ชฌาแก้วชา เพ็ชฌาแก้วชาย มีหน้าที่รับแขกเมือง

เพ็ชฌาศรีสุนนท์ เพ็ชฌาศรีสุธรรม เพ็ชฌาศรีบุญเฮือง เพ็ชฌาศรีอัครธาด เพ็ชฌาศรี
อัครวงศ์ ทำหน้าที่จัดการศึกษาและพระศาสนาของบ้านเมือง

5. ตำแหน่งสำหรับหมู่บ้าน มี 4 ตำแหน่ง

ท้าวฝ่าย เทียบได้กับตำแหน่งนายอำเภอ

ตาแสง เทียบได้กับตำแหน่งกำนัน

กำนัน พอบาน หรือนายบ้าน เทียบได้กับตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน

จำบ้าน เทียบได้กับตำแหน่งสรวัดของหมู่บ้าน หรือสรวัด ประจำ

ตำบลนั่นเอง ตำแหน่งจำบ้านสำหรับเป็นผู้ช่วยกำนันในบ้านหนึ่ง ๆ นั้น อาจมีตั้งแต่
2 คนขึ้นไป จนถึง 4 หรือ 6 คน ตามความเล็กลใหญ่ของบ้านนั้น ๆ ¹

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ ชุมมหาวิไชย (จัน), "ไปเที่ยวหัวเมืองลาวตะวันออก," วชิรญาณ :

ภาคผนวก ข.

การเทศาภิบาล *

การเทศาภิบาล คือการปกครองโดยลักษณะที่จัดให้มีหน่วยบริหารราชการออกไปดำเนินการในส่วนภูมิภาค แบ่งเป็นมณฑล เมือง อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน

มณฑล รวมเขตเมืองตั้งแต่ 2 เมืองขึ้นไป มีเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลบังคับบัญชา พร้อมด้วยข้าหลวงชั้นรองและเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ

เมือง รวมเขตอำเภอตั้งแต่ 2 อำเภอขึ้นไป มีผู้ว่าราชการเมืองและกรรมการเมืองบังคับบัญชาตามข้อบังคับลักษณะปกครองหัวเมือง รก. 116 หรือ พ.ศ. 2440 (สมัยสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพเป็นเสนาบดี) และข้อบังคับลักษณะการปกครองหัวเมืองชั่วคราว พ.ศ. 2465 (สมัยเจ้าพระยายมราชเป็นเสนาบดี)

อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน เป็นหน่วยปกครองที่รองลงมา

การปกครองหัวเมืองประเทศราช มีประเพณีการถวายต้นไม้ทองและเงินเครื่องราชบรรณาการ สำหรับบริเวณ 7 หัวเมือง ให้มีพระยาเมืองรักษาราชการแทนพระเนตรพระกรรณ โดยเฉพาะมณฑลพายัพนั้น เรียกข้าหลวงเทศาภิบาลว่า ข้าหลวงใหญ่ ให้มี "เค้าสนามหลวง" ประกอบด้วยข้าราชการ 3 นาย คือ เจ้าผู้ครองนคร ข้าหลวงประจำนคร และข้าหลวงผู้ช่วย

---

* กระทรวงมหาดไทย, พระราชกฤษฎีกาที่ 5 ที่เกี่ยวกับการกิจของกระทรวงมหาดไทย, เล่ม 1 ภาคที่ 1 และ 2 (พระนคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่นกรมการปกครอง, 2513), หน้า 63-70.

มณฑลที่ตั้งขึ้นก่อน พ.ศ. 2437 มี 6 มณฑล คือ

1. มณฑลลาวเฉียง (ภายหลังเปลี่ยนเป็นมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ แล้วจึงเป็นมณฑลพายัพ) มี 6 เมือง คือ เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน น่าน แพร่ และเถิน
2. มณฑลลาวพวน (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลฝ่ายเหนือ แล้วจึงเป็นมณฑลอุดร) เมื่อก่อน พ.ศ. 2436 รวมหัวเมืองฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเข้าด้วย เช่น เมืองพวน และเมืองเชียงขวาง (เมืองพวนอยู่ทางทิศอีสานของเวียงจันทน์) จนกระทั่ง รศ. 112 คงเหลือเพียง 6 เมือง คือ อุดร ขอนแก่น สกลนคร เลย หนองคาย
3. มณฑลลาวกาว (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ แล้วจึงเป็นมณฑลอีสาน) มี 7 เมือง คือ อุบลราชธานี นครจำปาศักดิ์ ศรีสะเกษ สุรินทร์ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม และกาฬสินธุ์
4. มณฑลเขมร (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลตะวันออกเฉียงใต้ แล้วจึงเป็นมณฑลบูรพา) มี 4 เมือง คือ พระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ และพนมศรก (ปัจจุบันเป็นท่าบ่อ)
5. มณฑลลาวกลาง (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลนครราชสีมา) มี 3 เมือง คือ นครราชสีมา ชัยภูมิ และบุรีรัมย์
6. มณฑลภูเก็ท (เดิมเรียกหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก) มี 6 เมือง คือ ภูเก็ต กระบี่ ตรัง ตะกั่วป่า พังงา และระนอง

เดิมมณฑลทั้งหมดนี้ รวมเป็นบริเวณท้องที่โดยเฉพาะมีข้าหลวงใหญ่ต่างพระเนตรพระกรรณไปบัญชาการ ยังไม่ได้ปกครองแบบลักษณะการเทศาภิบาล . . .

ฐานะหน้าที่ของมณฑลอาจกล่าวได้เป็นหลายนัย อาทิเช่น เป็นสาธารณรัฐบาล หรือรัฐบาลที่สอง ไปตั้งอยู่ในภูมิภาค เพื่อใกล้ชิดกับกิจการและประชาชน เป็นตัวแทนและโรงงานกิจกรรมของกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ เพื่อความเบาแรงเบาใจในการช่วยป้องกันกำจัดและกลั่นกรองให้แก่รัฐบาลหรือกระทรวงทบวงกรม อีกทั้งเป็นศูนย์รวมให้เกิดความเป็นเอกภาพ ความสามัคคีร่วมมือร่วมใจ และเป็นองค์ประธานในการรับผิดชอบตอราชการแผ่นดินในส่วนภูมิภาคแต่ละส่วน ๆ . . .

ภาคผนวก ฉ.

การจัดตั้งบริเวณ *

ที่ 386/10486

ศาลาว่าการมหาดไทย

วันที่ 27 เดือนธันวาคม รศ. 126

ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

. . . .

อนึ่ง หัวเมืองในมณฑลอิสาน พายัพ มีเมืองเล็ก ๆ ไม่สมควรจะจัดเป็นเมืองจัตวาได้ จึงได้รวมเมืองเล็กหลาย ๆ เมือง จัดการปกครองอย่างเมืองจัตวาเมืองหนึ่ง แต่เพราะยังเสียดายชื่อเมืองเล็กเหล่านั้นด้วย เป็นเมืองมาแต่โบราณปาง ด้วยเหตุอันบางจึงให้คงชื่อเป็นเมืองไว้เปลี่ยนคำเรียกเมืองที่จัดเป็นจัตวาว่า "บริเวณ" แทนข้าหลวงบริเวณก็เข้าในอัตราอย่างเดียวกันกับผู้ว่าราชการเมือง คำที่เรียกว่า "บริเวณ" เป็น "จังหวัด" ข้าหลวงก็ควรเรียกว่า "ข้าหลวงจังหวัด" ดังนี้ ถ้าขอช่วยพระราชดำริแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตประกาศเปลี่ยนคำเรียกท้องที่แลเจ้าพนักงานผู้ปกครองท้องที่ตามที่ได้กราบบังคมทูลพระกรุณามานั้น

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า ดำรงราชานุภาพ ขอเดชะ
เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

* กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 5 พิมพ์เอกสารกระทรวงมหาดไทย ที่ ม 2.5/3 เรื่อง "ตั้งชื่ออำเภอและเมือง".

ภาคผนวก ญ.

รายนามข้าหลวงผู้ปกครองเมืองนครราชสีมา

ก่อนการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 ¹

1. พระพิเรนทรเทพ (ทองคำ สีหุโร) พ.ศ. 2433
2. สมเด็จพระเจ้านองยาเชอ กรมหมื่นสรณดิทธิ
ประสงค์ พ.ศ. 2434
3. พระยาประสิทธิ์ศีลการ พ.ศ. 2434

ปลัดมณฑลทำหน้าที่ผู้ว่าราชการมณฑลนครราชสีมาภายหลังการปฏิรูปการ
ปกครอง ²

1. พระยากำแหงสงคราม (กาจ สิงหเสนี) พ.ศ. 2439-2444
2. พระรังสรรค์สารกิจ (เลื่อน ศรีเพ็ญ)
3. พระยาสุริยเกษ (จาบ สุวรรณทัต) พ.ศ. 2447-2448
4. พระยารวิชัยวุฒิกร (เลื่อง สนธิรัตน์) พ.ศ. 2448-2449
5. พระยาบรมราชบรรหาร (สวัสดิ์ วิเศษศิริ) พ.ศ. 2449-2453

¹ กระทรวงมหาดไทย, พระราชหัตถเลขาที่เกี่ยวข้องกับภารกิจของกระทรวง
มหาดไทย, เล่ม 2 (พระนคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง, 2513),
หน้า 27.

² ผู้ว่าราชการจังหวัดและกรมการจังหวัดนครราชสีมา, จังหวัดนครราชสีมา,
ที่ระลึกในงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ พ.ศ. 2500, หน้า 13.

ต้นฉบับไม่มีหน้า 202

NO PAGE 202 IN ORIGINAL

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ฎ.

ทำเนียบข้าราชการมณฑลนครราชสีมา * (ร.ศ. 130)

มณฑลนครราชสีมา

กองบัญชาการมณฑล

ข้าหลวงเทศาภิบาล	พระยาจำเริญบดินทร์วิบาล ภช., ภม.	(อวบ)	รศ. 127
ปลัดมณฑล	พระไชยนฤนาท ทช.	(ทองคำ)	" 129
เสมียนตรา	หลวงอาษาภุช	(โชติ)	" 127
เลขานุการ	นายบุญรอด		" 127
รองปลัด	ขุนประมวญุฑราทร	(เปรม)	" 127 (ม)
อักษร เลข	นายทองสุข		" 129
แพทย์	นายใจ		" 127

อัยการมณฑล

ยกกระบัตรมณฑล	พระชุมพลภักดิ์	(ทวน)	รศ. 129
ยกกระบัตรเมือง	หลวงนริชฎราทร	(โปะ)	" 125

* กระทรวงมหาดไทย, ทำเนียบข้าราชการกระทรวงมหาดไทยแลหัวเมือง
เมษายน-กันยายน รัตนโกสินทรศก 130 (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, รศ. 130),
หน้า 114-122.

เพลง	ขุนสารบรรณคดีกิจ	(เที่ยง)	รศ. 126 (ม)
พจนามรงค์	ขุนโยธาวิจิตร	(รศ)	" 127 (ม)

มหาคไทยมณฑล

ข้าหลวงมหาคไทย	หลวงเสนาภักดี	(ผด)	รศ. 127
มหาคเล็กรายงาน	นายเฉลิม		" 128
มหาคเล็กรายงาน	นายพิทักษ์ราชา	(โจ)	" 129
จำเมือง	ขุนราชหำรบรรณ	(ทอง)	" 129 (ป)

สรวรพากรมณฑล

ข้าหลวงสรวรพากร	ขุนวิศยาภินล	(ชีพ)	รศ. 130
ผู้ช่วยข้าหลวงสรวรพากร	ขุนบวรชนารักษ์	(ยิ้ม)	" 130
ผู้ช่วยราชทวารสรวรพากร	ขุนสีหชนากร	(แมน)	" 129 (ป)
ศุภมาตรา	นายฉำ		" 126

กองตำรวจภูธร

ผู้บังคับการ	นายพันตรีขุนวิทิศหลหาร	(ตรี)	รศ. 128
ผู้ช่วยผู้บังคับการ	นายร้อยเอกนายฟู		" 129
ผู้บังคับกอง	นายร้อยตรี นายหอม		" 129
ประจำกอง	ว่าที่นายร้อยตรี นายบัง		" 129
ประจำกอง	ว่าที่นายร้อยตรี นายอู		" 129
สำรวจราชการ	นักเรียน นายวาริ		" 129
อัยการ	(วาง)		
แพทย์	ว่าที่นายร้อยตรี นายประเสริฐ		" 129
พนักงานคลังเงิน	นายชั้น		" 129

อำเภอเมืองนครราชสีมา

นายอำเภอ	นายโสฬศ มหาคเล็ก		รศ. 129
ปลัดอำเภอขวา	ขุนไชยชาตณรงค์	(ดำรง)	" 127 (ป)
ปลัดอำเภอซ้าย	ขุนสมานสมัตถกิจ	(ออง)	" 126 (ม)
ปลัดอำเภอ	นายแจม		" 130
ปลัดอำเภอ	นายบีว		" 128
สมุหบาญชี	นายแหง		" 128

อำเภอกกลาง

นายอำเภอ	นายดิศ		รศ. 128
ปลัดอำเภอขวา	ขุนสุนทรบุษยธรรม	(อาจ)	" 125 (ม)
ปลัดอำเภอซ้าย	นายเฟื่อน		" 130
สมุหบาญชี	ขุนประจำรัชกิจ	(บุญ)	" 126 (ม)

อำเภอนอก

นายอำเภอ	ขุนพลราชภูรบำรุง	(แสง)	รศ. 125
ปลัดอำเภอขวา	นายมั่ง		" 125
ปลัดอำเภอซ้าย	ขุนสมัครจิตพาล	(ชา)	" 128
สมุหบาญชี	นายแพ		" 128

อำเภอสูงเนิน

นายอำเภอ	หลวงบุรคามบริรักษ์	(นาค) ว.ม.	รศ. 125
ปลัดอำเภอขวา	นายสาย		" 129
ปลัดอำเภอซ้าย	ขุนอักษรพินิจ	(ฉัน)	" 130
สมุหบาญชี	นายคำ		" 128

อำเภอกระโทก

นายอำเภอ	นายศิริ	รศ. 129
ปลัดอำเภอขวา	ขุนประชาบาลบำรุงเขตร (ปลื้ม)	" 128 (ม)
ปลัดอำเภอซ้าย	ขุนพำนักนรากร (ตุน)	" 130
สมุหบาญชี	นายทราย	" 128

กิ่งเข้

ปลัดกิ่ง	(ปลัดขวาทำการ)	.
----------	----------------	---

อำเภอดันเตียะ

นายอำเภอ	ขุนบรรณการรังสฤษดิ์ (ย่อย)	รศ. 130
ปลัดอำเภอขวา	นายพูน	" 126
ปลัดอำเภอซ้าย	นายพวง	" 127
สมุหบาญชี	นายแดง	" 129

อำเภอพันชนะ

นายอำเภอ	หลวงตฤณนิคมเขตร (เลง)	รศ. 129
ปลัดอำเภอขวา	ขุนจรุระนารถพิทักษ์ (ทอง)	" 128 (ม)
ปลัดอำเภอซ้าย	(วาง)	
สมุหบาญชี	นายเปล่ง	" 127

อำเภอพิมาย

นายอำเภอ	พระภักดีศรีชั้นชลีมา	(เหม)	รศ. 121
ปลัดอำเภอขวา	หลวงพิมลพิมายการ	(ศุข)	" 126 (ป)
ปลัดอำเภอซ้าย	ขุนวินิจประโยชน์รัฐ	(จัน)	" 126 (ม)
สมุห์บัญชี	นายเพชร		" 130

อำเภอจันทัก

นายอำเภอ	ขุนชนูประการกิจ	(ทัด)	รศ. 127
ปลัดอำเภอขวา	ขุนราชกิจเจริญ	(ฉาย)	" 127 (ม)
ปลัดอำเภอซ้าย	นายทั้ง		" 129
สมุห์บัญชี	ขุนมรรวิจิตร	(แสง)	" 127 (ม)

อำเภอบักธงไชย

นายอำเภอ	ขุนธานีพิไชย	(ยะพะระ)	รศ. 126
ปลัดอำเภอขวา	นายพัน		" 126
ปลัดอำเภอซ้าย	นายเปล่ง		" 130
สมุห์บัญชี	นายหยาด		" 130

กิ่งสระแก้ว

ปลัดกิ่ง	นายเปล่ง		รศ. 127
----------	----------	--	---------

ตำแหน่งพิเศษเมืองนครราชสีมา

กรมการที่ปรึกษา	พระภิรมณ์โกศา	(ฮกขาว)	
-----------------	---------------	---------	--

เมืองไชยภูมิ

ผู้ว่าราชการเมือง	พระภูมิพิไชย	(กรม) ว.ม.	รศ. 126
ปลัด	หลวงสิทธิการภักดี	(แมน) ว.ม.	" 130
ยกกระบัตร	หลวงคองอกุลกิจ		" 130
ผู้ช่วยราชการสรรพากร	นายเล็ก		" 128
จาเมือง	ขุนสงามบุรี	(โต๊ะ)	" 125 (ม)
รองปลัด	ขุนวิเชียรบรรณ	(แดง)	" 123 (ม)
แพง	ขุนขจันรการ	(ภักดี)	" 124 (ม)
ศุภมาตรา	ขุนภักดีสรรพากร	(ปาน)	" 124
อักษร เลข	นายศุข		" 127
ซอหม่อง	ขุนพิทักษ์ราชทัณฑ์	(ริน)	" 126 (ม)
แพทย์	นายเจริญ		" 126

กองตำรวจภูธร

ผู้บังคับกอง	นายร้อยโทนายหวาน		รศ. 129
ประจำกอง	(วาง)		

อำเภอเมืองไชยภูมิ

นายอำเภอ	(ปลัดเมืองทำการ)		
ปลัดอำเภอขวา	ขุนวิชิไชยเขตร์	(ทองสุก)	รศ. 126 (ม)
ปลัดอำเภอซ้าย	ขุนอาณัติราษฎรสรายุ	(เพลิด)	" 126 (ม)
สมุห์บัญชี	นายนิน		" 125

อำเภอจตุรพัก

นายอำเภอ	ขุนสรรพกิจโกศล	(ปาน) ว.ม.	รศ. 125
ปลัดอำเภอขวา	ขุนจตุรพักบริรักษ์	(ผาค)	" 130 (ม)
ปลัดอำเภอซ้าย	ขุนเสนีพิมาน	(สาย)	" 127
สมุหบัญชี	นายดวง		" 130

กิ่งบ้านเห็นจณรงค

ปลัดกิ่ง (วาง)

อำเภอภูเขียว

นายอำเภอ	ขุนนุราชภูรรมยบาล	(ออง)	รศ. 130
ปลัดอำเภอขวา	นายพรหม		" 130
ปลัดอำเภอซ้าย	นายจัน		" 130
สมุหบัญชี	นายจัน		" 130

กิ่งเกษตรสมบูรณ์

นายอำเภอ	(วาง)		
ปลัดอำเภอขวา	ขุนธนากรประกอบ	(คง)	รศ. 130 (ม)
ปลัดอำเภอซ้าย	(วาง)		
สมุหบัญชี	นายทวน		" 130

ตำแหน่งพิเศษ

กรมการที่ปกครอง เมืองจตุรพัก พระนรินทร์สงคราม

เมืองบุรีรัมย์

๒๑	ผู้ว่าราชการ เมือง	หลวงอนุรักษ์เบศร	(ทอง)	รศ. 127
	ปลัด	ขุนวรภักดีวิบูลย์	(ภักดี)	" 129
	ยกกระบัตร	ขุนรักษาวัยการ	(สร้าง)	" 125
๒๒	ผู้ช่วยราชการ สรรพากร	ขุนพิทักษ์ชนกร	(คล้าย)	" 126 (ม)
	จ่าเมือง	นายเนตร		" 127
	รองปลัด	นายพูน		" 129
	แพง	นายสนั่น		" 130
	ศุภมาตรา	นายเครื่อง		" 128
	อักษร เลข	(วาง)		
	พชำนรงค์	ขุนพินิจรักษา	(แก้ว)	" 124 (ม)
	แพทย์	นายอภัย		" 119

กองตำรวจภูธร

๒๓	ผู้บังคับกอง	นายร้อยตรี นายอาจ		รศ. 125
	ประจำกอง	ว่าที่นายร้อยตรี นายฉะออน		" 129

อำเภอเมืองบุรีรัมย์

นายอำเภอ	(ปลัดเมืองท่าการ)		
ปลัดอำเภอขวา	นายทูล		รศ. 129
ปลัดอำเภอซ้าย	นายเพชร		" 129
สมุหบาญชี	นายจัน		" 127

อำเภอพทไทยสง

นายอำเภอ	หลวงเสนาสงคราม	(ศต)	รศ. 125
ปลัดอำเภอขวา	ขุนอรามปรีชา	(ทรุ่น)	" 123 (ม)
ปลัดอำเภอซ้าย	(ว่าง)		
สมุหบาญชี	นายสวาสดิ		" 127

อำเภอรัตนบุรี

นายอำเภอ	นายเหลื่อม		รศ. 130
ปลัดอำเภอขวา	นายทองอิน		" 128
ปลัดอำเภอซ้าย	(ว่าง)		
สมุหบาญชี	นายเปลี่ยน		" 126

อำเภอนางรอง

นายอำเภอ	หลวงจรตฤกรณ์	(เสื่อ)	รศ. 125
ปลัดอำเภอขวา	นายปุก		" 122
ปลัดอำเภอซ้าย	นายทอง		" 125
สมุหบาญชี	ขุนโยธาธาปนกิจ	(แดง)	" 120 (ม)

อำเภอประโคนชัย

นายอำเภอ	หลวงวิศาลสถักร	(บุตร)	รศ. 130
ปลัดอำเภอขวา	นายเมฆ		" 124
ปลัดอำเภอซ้าย	(ว่าง)		
สมุหบาญชี	นายจาง		" 123

ภาคผนวก ฎ.

ทำเนียบข้าราชการมณฑลนครราชสีมา * (รศ. 131)

มณฑลนครราชสีมา

กองบัญชาการมณฑล

ข้าหลวงเทศาภิบาล มอต.	พระยากำแหงสงคราม (อวบ)	รศ. 127
	ท.จ. ภ.ช. ภ.ม.	
ปลัดมณฑล อมอ.	พระไชยณุนาท (ทองดี)	
	ภม. ทช.	" 129
เสมียนตรา รอท.	หลวงอาษาภูธร (โชติ)	" 127
เลขานุการ	นายบุญรอด	" 127
รองปลัด	ขุนประมวญสุรราช (เปรม)	" 127 (ม)
อักษรเลข	นายทองสุก	" 129
แพทย์ รอท.	ขุนประสิทธิ์สุขสำราญ (ใจ)	" 130

อัยการมณฑล

ยกกระบัตรมณฑล อมอ.	พระชุมพลภักดี (ทวน)	รศ. 129
ยกกระบัตรเมือง รอท.	หลวงนรินทร์สุรราช (โปะ) วม.	" 125
แพ่ง	ขุนสารบรรณคดีกิจ (เที่ยง)	" 126 (ม)
พชามรงค์	ขุนโยชาวิจิตร (รศ)	" 127 (ม)

* กระทรวงมหาดไทย, ทำเนียบข้าราชการกระทรวงมหาดไทยแลหัวเมือง
เมษายน-กันยายน รัตนโกสินทรศก 131 (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, รศ. 130),
 หน้า 119-129.

มหาคไทยมณฑล

ข้าหลวงมหาคไทย รออ.	หลวงเสนีพิทักษ์	(อนงค์) วม. รัช.	131
มหาคเล็กรายงาน	นายเฉลิม	"	128
มหาคเล็กรายงาน	(วาง)		
จำเมือง	ขุนราชสารบรรณ	(ทอง)	" 127 (ป)

สรรพากรมณฑล

ข้าหลวงสรรพากร รออ.	หลวงวิดิวิยาภินล	(ชีพ)	รัช. 130
ผู้ช่วยข้าหลวงสรรพากร รออ.	ขุนบรรหารสรรพนิธิ	(มล. มานพ)	" 131
ผู้ช่วยราชการสรรพากร	ขุนสิงหนนากกร	(แมน)	" 129 (ป)
ศกมาตรา	นายฉ่ำ	"	126

กองตำรวจกษร

ผู้บังคับการ	นายพันตรีขุนวิชิตชลหาร	(ตรี)	รัช. 128
ผู้ช่วยผู้บังคับการ	(วาง)		
ผู้บังคับกอง	(วาง)		
ประจำกอง	ว่าที่นายร้อยตรี นายปาน		รัช. 130
ประจำกอง	ว่าที่นายร้อยตรี นายหอม		" 129
ประจำกอง	ว่าที่นายร้อยตรี นายบั้ง		" 128
ประจำกอง	ว่าที่นายร้อยตรี นายฉ่อน		" 130
อัยการ	(วาง)		
แพทย์	ว่าที่นายร้อยตรี นายประเสริฐ		" 129
พนักงานคลังเงิน	นายชั้น		" 128

อำเภอเมืองนครราชสีมา

นายอำเภอ รอท.	ขุนราษฎรบุรีกิจ	(โสฬศ)	รศ. 130
ปลัดอำเภอขวา	ขุนไชยชาญณรงค์	(สำฤทธิ์)	" 127 (ป)
ปลัดอำเภอซ้าย	ขุนสมานสมัตถกิจ	(ออง)	" 126 (ม)
ปลัดอำเภอซ้าย	นายแจ่ม		" 130
ปลัดอำเภอซ้าย	นายปิว		" 128
สมุหบาญชี	นายแหง		" 128

อำเภอกกลาง

นายอำเภอ รอท.	ขุนบริหารนิคมเขตร	(คิศ)	รศ. 130
ปลัดอำเภอขวา	ขุนสุนทรยุติธรรม	(อาจ)	" 125 (ม)
ปลัดอำเภอซ้าย	นายพ่อน		" 130
สมุหบาญชี	ขุนประจำรัชฎกิจ	(บุญ)	" 126 (ม)

อำเภอนอก

นายอำเภอ รออ.	หลวงพลราษฎรบำรุง	(แสง)	รศ. 130
ปลัดอำเภอขวา	นายมั่ง		" 123
ปลัดอำเภอซ้าย	ขุนสมัครชจัตपाल	(ชำ)	" 128 (ม)
สมุหบาญชี	นายแพ		" 128

อำเภอสูงเนิน

นายอำเภอ รออ.	หลวงบุรคามบริรักษ์	(นาค) วม.	รศ. 125
ปลัดอำเภอขวา	นายสาย		" 129
ปลัดอำเภอซ้าย	ขุนอักษรพิณีจ	(ฉัน)	" 130
สมุหบาญชี	นายคำ		" 128

อำเภอกระโทก

นายอำเภอ รอท.	ขุนอภัยโยธา	(ศิริ)	รศ. 130
ปลัดอำเภอขวา	ขุนประชาบาลบำรุง	เขตร์ (ปลื้ม)	" 128 (ม)
ปลัดอำเภอซ้าย	ขุนพำนักนันทากร	(ทุน)	" 130
สมุหบัญชี	นายทราย		" 128

กิ่งชะ

ปลัดกิ่ง
(ปลัดขวาทำการ)

อำเภอสันติเยะ

นายอำเภอ รอท.	ขุนบรรณาการรังสรรค์	(ย่อย)	รศ. 130
ปลัดอำเภอขวา	นายพน		" 126
ปลัดอำเภอซ้าย	นายพวง		" 127
สมุหบัญชี	นายแทง		" 129

อำเภอพันชนะ

นายอำเภอ รอท.	หลวงคดุงนิคมเขตร์	(เล็ง)	รศ. 129
ปลัดอำเภอขวา	ขุนชระนารถพิทักษ์	(ทอง)	" 128 (ม)
ปลัดอำเภอซ้าย	(วาง)		
สมุหบัญชี	นายเปล่ง		" 127

อำเภอพิมาย

นายอำเภอ	ขุนวรภักดีพิบูลย์	(ภักดี)	รศ. 130
ปลัดอำเภอขวา	หลวงพิมลพิมายการ	(ศุข)	" 126 (ป)
ปลัดอำเภอซ้าย	ขุนวินิจประโยชน์รัฐ	(จัน)	" 126 (ม)
สมุหบัญชี	นายเพชร		" 130

อำเภอจันทัก

นายอำเภอ รอท.	หลวงชนูประการกิจ	(ทัค)	รศ. 130
ปลัดอำเภอขวา	ขุนราชกิจเจริญ	(ฉาย)	" 127 (ม)
ปลัดอำเภอซ้าย	นายทั้ง		" 129
สมุหบัญชี	ขุนบวรวิจิตร	(แสง)	" 127 (ม)

อำเภอปากช่องไชย

นายอำเภอ รอท.	หลวงศรีพลรัตน์	(ยะพะระ)	รศ. 130
ปลัดอำเภอขวา รอท.	ขุนประเสริฐบรรณกิจ	(พัน)	" 130
ปลัดอำเภอซ้าย	นายเปล่ง		" 130
สมุหบัญชี	นายหยาด		" 130

กิ่งสะแก

ปลัดกิ่ง	นายเปล่ง		รศ. 127
----------	----------	--	---------

ตำแหน่งพิเศษเมืองนครราชสีมา

กรมการที่ปลัดศึกษา	พระภริมณโภคา	(ฮกกา)	
--------------------	--------------	--------	--

เมืองไชยภูมิ

ผู้ราชการเมือง อมท.	พระภูมิพิไชย	(หรม) ภูมิ.	รศ. 126
ปลัด รออ.	หลวงสิทธิการภักดิ์	(แมน) วม.	" 130
ยกกระบัตร์	หลวงคณกุลกิจ		" 130
ผู้ช่วยราชการสรรพากร รอท.	ขุนพิทักษ์ภูมากร	(เล็ก)	" 130
จาเมือง	ขุนสงามบุรี	(โตะ)	" 125 (ม)

รองปลัด	ขุนวิจิตรสารบรรณ	(แดง)	รศ. 123 (ม)
แพง	ขุนขจันทรการ	(ภักดิ์)	" 124 (ม)
ศุภมาศรา	ขุนภักดีสรรพการ	(ปาน)	" 126 (ม)
อักษร เลข	นายศุข		" 127
พรำมรงค์	ขุนพิทักษ์ราชทัณฑ์	(วัน)	" 126 (ม)
แพทย์	นายเจริญ		" 126

กองตำรวจภูธร

ผู้บังคับกอง	นายร้อยตรี นายอาด		รศ. 130
ประจำกอง	ว่าที่นายร้อยตรี นายวาริ		" 130

อำเภอเมืองไชยภูมิ

นายอำเภอ	(ปลัดเมืองท่าการ)		
ปลัดอำเภอขวา	ขุนวิจิตรไชยเขตร์	(ทองสุก)	รศ. 126 (ม)
ปลัดอำเภอซ้าย	ขุนอาณัติราชภูธรสรามู	(เพ็ล็ค)	" 126 (ม)
สมุหบัญชี	นายนิน		" 125

อำเภอจตุรศ

นายอำเภอ รอท.	ขุนสรรพกิจโกศล	(ปาน) วม.	รศ. 125
ปลัดอำเภอขวา	ขุนจตุรศนริรักษ์	(ผาด)	" 130 (ม)
ปลัดอำเภอซ้าย	ขุนเสนีพิมาน	(สาย)	" 127
สมุหบัญชี	นายดวง		" 130

กิ่งบ้านเห็นจณรงค

ปลัดกิ่ง	(วาง)		
----------	-------	--	--

อำเภอภูเขียว

นายอำเภอ	ขุนทฤษฎีธรรมบาล	(ออง)	รศ. 130 (ม)
ปลัดอำเภอขวา	นายพรหม		" 130
ปลัดอำเภอซ้าย	นายจัน		" 130
สมุหบาญชี	นายจัน		" 130

กิ่ง เกษตร สมบูรณ์

นายอำเภอ	(วาง)		
ปลัดอำเภอขวา	ขุนธนากรประกอบ	(คง)	รศ. 130 (ม)
ปลัดอำเภอซ้าย	(วาง)		
สมุหบาญชี	นายทวน		" 130

ตำแหน่งพิเศษ

กรมการที่ปรึกษาเมืองจัตุมศิ พระนรินทร์สงคราม

เมืองบุรีรัมย์

ผู้ว่าราชการเมือง อมท.	พระยศสุนทร	(ศิริ)	รศ. 130
	ทช. ผู้รัง		
ปลัด รอท.	หลวงศรีวิเศษ	(โจ)	" 130
ยกกระบัตร รอท.	ขุนรักษาราชการ	(สร้าง)	" 125
ผู้ช่วยราชการสรรพากร รอท.	ขุนภักดีชนราช	(คล้าย)	" 130
จำเมือง	นายเนตร		" 127
รองปลัด	นายพูน		" 129

แพ่ง	นายสนั่น	รศ. 130
ศุภมาตรา	นายเครื่อง	" 128
อักษร เลข	นายชอย	" 130
พชามรงค์	นายบาง	" 130
แพทย์	นายเพิ่ม	" 130

กองตำรวจนคร

ผู้บังคับกอง	นายร้อยโท นายหวน	รศ. 130
ประจำกอง	ว่าที่นายร้อยตรี นายอู๋	" 130

อำเภอเมืองบุรีรัมย์

นายอำเภอ	(ปลัดเมืองทำการ)	
ปลัดอำเภอขวา	นายทูล	รศ. 129
ปลัดอำเภอซ้าย	นายแปน	" 130
สมุหบัญชี	นายจัน	" 127

อำเภอพุทไธสง

นายอำเภอ รอ.	หลวงเสนาสงคราม (คต)	รศ. 125
ปลัดอำเภอขวา	ขุนอร่ามปรีชา (ตุน)	" 123 (ม)
ปลัดอำเภอซ้าย	(วาง)	
สมุหบัญชี	นายสวาสัก	" 127

อำเภอรัตนบุรี

นายอำเภอ	นายเหลื่อม	รศ.	130
ปลัดอำเภอขวา	นายทองอิน	"	128
ปลัดอำเภอซ้าย	นายพุ่ม	"	130
สมุหบาญชี	นายเปลี่ยน	"	126

อำเภอนางรอง

นายอำเภอ รอ.	หลวงขจรจตุกรรม (เสื่อ)	รศ.	125
ปลัดอำเภอขวา	นายปุก	"	122
ปลัดอำเภอซ้าย	นายเพชร	"	130
สมุหบาญชี	ขุนโยธาธำปณิก (แดง)	"	120 (ม)

อำเภอประโคนชัย

นายอำเภอ รอ.	หลวงวิศาลสถนดิกร (บุตร)	รศ.	130
ปลัดอำเภอขวา	นายเมฆ	"	124
ปลัดอำเภอซ้าย	(ว่าง)		
สมุหบาญชี	นายจาง	"	123

ศูนย์วิทยุวิทยุพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียน

นางพวงไข่มุกข์ คุณารัตนพฤกษ์ เกิดวันที่ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2493 ที่จังหวัดศรีสะเกษ สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีจากคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปี พ.ศ. 2516 ปัจจุบันเป็นอาจารย์โรงเรียนเทพศิรินทร์ กรุงเทพมหานคร

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย